
ТЕМАТИЧЕСКИЙ РАЗДЕЛ

ТЭМАТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ

SPECIAL TOPIC SECTION

К 140-летию со дня рождения Янки Купалы
Да 140-годдзя з дня нараджэння Янкі Купалы
To the 140th anniversary of Janka Kupala's birth

УДК 811.161.3'06+821.161.3.09"19"(092)Купала Я.

ДВОРЯНСКАЯ РАЗНОВИДНОСТЬ БЕЛОРУССКОГО ЯЗЫКА В РАННИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ЯНКИ КУПАЛЫ: К ПОСТАНОВКЕ ПРОБЛЕМЫ

С. Н. ЗАПРУДСКИЙ¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

На материале научной литературы, сборника Янки Купалы «Жалейка» (1908) и пьесы «Павлинка» (1912) предпринята попытка идентифицировать дворянскую разновидность письменного белорусского литературного языка. В Беларуси в первой трети XX в. проживало значительное количество дворянского населения, которое в зависимости от ситуации общения и других обстоятельств культивировало белорусскую дворянскую или крестьянскую речь, польский язык в его региональной форме и различные его промежуточные разновидности, а также русский язык. В процессе интерпретации языкового материала белорусского литературного языка первой трети XX в. сейчас используется следующий набор пунктов соотнесения: народная (крестьянская) речь, белорусский литературный язык XIX – начала XX в., старобелорусский язык, русский, польский и украинский литературные языки. Отсутствие

Образец цитирования:

Запрудскі СМ. Шляхецкая разнавіднасць беларускай мовы ў ранніх творах Янкі Купалы: да пастаноўкі праблемы. *Часопіс Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Філалогія.* 2022;3:5–25.

For citation:

Zaprudski SM. Gentry variety of the Belarusian language in early works of Janka Kupala: to the problem statement. *Journal of the Belarusian State University. Philology.* 2022;3:5–25. Belarusian.

Автор:

Сергей Николаевич Запрудский – кандидат филологических наук, доцент; доцент кафедры белорусского языкознания филологического факультета.

Author:

Siarhiej M. Zaprudski, PhD (philology), docent; associate professor at the department of Belarusian linguistics, faculty of philology.
zaprudski@gmail.com

такого пункта соотношения, как дворянская речь (культурное койне), влечет негативные последствия в связи с тем, что в таком случае не учитывается важный канал поступления в белорусский литературный язык многих слов польского происхождения. Польский язык имел большее значение на раннем этапе творчества Янки Купалы, чем принято считать, его влияние фиксируется в творчестве поэта не только на лексическом, но и на грамматическом уровне. Дворянская разновидность письменного белорусского языка выступала в качестве определенного регистра, придававшего языку отдельных фрагментов художественных произведений или целым произведениям своеобразный элитарный колорит, а иногда воспринималась как репрезентант белорусского литературного языка вообще.

Ключевые слова: белорусский литературный язык; дворянская разновидность белорусского языка; письменная форма белорусского языка; Янка Купала; начало XX в.; методология изучения истории литературного языка.

ШЛЯХЕЦКАЯ РАЗНАВІДНАСЦЬ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ Ў РАННІХ ТВОРАХ ЯНКІ КУПАЛЫ: ДА ПАСТАНОЎКІ ПРАБЛЕМЫ

С. М. ЗАПРУДСКІ^{1*}

^{1*}Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь

На матэрыяле навуковай літаратуры, зборніка Янкі Купалы «Жалейка» (1908) і п'есы «Паўлінка» (1912) робіцца спроба ідэнтыфікаваць шляхецкую разнавіднасць пісьмовай беларускай літаратурнай мовы. У Беларусі ў першай трэці XX ст. пражывала значная колькасць шляхецкага насельніцтва, якое ў залежнасці ад камунікатыўнай сітуацыі і іншых акалічнасцей культывавала беларускае шляхецкае або сялянскае маўленне, польскую мову ў рэгіянальнай форме і розныя яе прамежавыя разнавіднасці, а таксама рускую мову. У працэсе інтэрпрэтацыі моўнага матэрыялу беларускай літаратурнай мовы першай трэці XX ст. на сучасным этапе выкарыстоўваецца наступны набор пунктаў суаднясення: народнае (сялянскае) маўленне, беларуская літаратурная мова XIX – пачатку XX ст., старабеларуская мова, руская, польская і ўкраінская літаратурныя мовы. Адсутнасць такога пункта суаднясення, як шляхецкае маўленне (культурнае койне), мае адмоўныя наступствы ў сувязі з тым, што ў дадзеным выпадку не ўлічваецца важны канал паступлення ў беларускую літаратурную мову шматлікіх слоў польскага паходжання. Польская мова мела большае значэнне на раннім этапе творчасці Янкі Купалы, чым прынята лічыць, яе ўплывы ў творчасці паэта фіксуюцца не толькі на лексічным, але і на граматычным узроўні. Шляхецкі варыянт пісьмовай беларускай мовы выступаў як пэўны рэгістр, што надаваў мове асобных фрагментаў мастацкіх твораў ці цэлым творам своеасаблівы элітарны каларыт або часам успрымаўся як рэпрэзентант беларускай літаратурнай мовы ўвогуле.

Ключавыя словы: беларуская літаратурная мова; шляхецкая разнавіднасць літаратурнай мовы; пісьмовая форма беларускай мовы; Янка Купала; пачатак XX ст.; метадалогія вывучэння гісторыі літаратурнай мовы.

GENTRY VARIETY OF THE BELARUSIAN LANGUAGE IN EARLY WORKS OF JANKA KUPALA: TO THE PROBLEM STATEMENT

S. M. ZAPRUDSKI^a

^aBelarusian State University, 4 Niezaliežnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus

The article attempts to identify the gentry variety of the written Belarusian standard language, as based on scientific literature, Janka Kupala's collection «The little flute» (1908) and his play «Paulinka» (1912). In the first third of the 20th century in Belarus there was a large number of the gentry who cultivated the Belarusian gentry speech, the Belarusian peasant speech, the Polish language in its regional form and various intermediate varieties, as well as the Russian language depending on communication situation and other circumstances. When interpreting the linguistic material of the Belarusian standard language of the first third of the 20th century the following set of reference points is used: the folk (peasant) speech, Belarusian literary language of the 19th – early 20th centuries, old Belarusian written language, Russian, Polish and Ukrainian standard languages. The lack of such a reference point as the gentry variety (cultural koine) has negative consequences since an important channel of entry of many Polonisms and diverse cultural lexis into the Belarusian standard language is not taken into account. The Polish language was more important in the early stage of Janka Kupala's work than is commonly believed; Polish influences are recorded not only in vocabulary, but also in grammar. The gentry variant of the written Belarusian language was used as a certain register, which gave a peculiar elite flavour to the language

of certain fragments of artistic works or those entire works, or was sometimes perceived as a representative of the Belarusian standard language in general.

Keywords: Belarusian standard language; the gentry variety of the Belarusian language; written form of the Belarusian language; Janka Kupala; the beginning of the 20th century; the methodology of study of the standard language history.

Уводзіны

Пытанне аб шляхецакэй разнавіднасці беларускай мовы выразна не фармулявалася ў беларускай лінгвістыцы, але часам яно ўздымалася ў той або іншай форме.

Адной з першых згадак у навуковай мовазнаўчай літаратуры ХХ ст. таго, што носбітам беларускай мовы было ў тым ліку шляхецакае насельніцтва, маўленчыя звычкі якога адрозніваліся ад маўлення сялянства, можна лічыць меркаванні заснавальніка беларускай філалогіі Я. Карскага, выкладзеныя ў першым томе яго фундаментальнай працы «Беларусы». Характарызуючы некаторыя асаблівасці ўплыву польскай мовы на беларускую, ён адзначыў, што, ужываючыся ў шляхецкім асяроддзі, многія паланізмы тым не менш не трапілі ў звычайнае народнае маўленне. Я. Карскі падрабязна апісаў паланізмы ў шляхецкім маўленні (прывёў 192 такія словы), але даследчык не лічыў у поўнай меры мову шляхты (як і беларускую літаратурную мову) часткай аўтэнтчнай беларускай мовы, якой ён прызнаваў толькі народную. У выніку за рамкі беларускай мовы былі выведзены такія словы, як *авантура*, *аксамітка*, *амбарас*, *ахмістрыня*, *бамбіза*, *банкрут*, *бунт* ‘звязак’, *вабіць*, *вандраваць*, *вэрхал*, *віншаваць*, *войт*, *выжал*, *груба*, *дашчэнту*, *кавэнчыца*, *караскаца*, *лямец*, *лярва*, *піскля*, *постаць*, *поўраз*, *рабаваць*, *раптам*, *рацыя*, *слота*, *стрэнчыць*, *сцізорык*, *тапчан*, *фэст*, *шал*, *шата*, *шкарпэтка*, *шпацыр*, *шпik*, *эканом* і інш. [1].

У некаторых публіцыстычных артыкулах 1918 г. асобныя аўтары называлі беларускую літаратурную мову штучным напластаваннем, створаным «на задворках панска-шляхецакэй кухні», звярталі ўвагу на тое, што першыя беларускія пісьменнікі выйшлі з асяроддзя дробнай апалячанай беларускай шляхты, адзначалі наяўнасць у беларускай нарматыўнай мове вялікай колькасці польскіх слоў і зваротаў, большую блізкасць літаратурнай мовы да гаворак Заходняй Беларусі, удзел у стварэнні беларускай літаратурнай мовы нібыта толькі прадстаўнікоў насельніцтва заходняй часткі Беларусі [2, с. 69–70].

У 1920-я гг. важныя меркаванні аб маўленчых паводзінах шляхецакага насельніцтва і канкрэтныя назіранні над некаторымі асаблівасцямі яго маўлення можна знайсці ў артыкуле Я. Лёсіка «Культурны стан Беларусі к моманту лютаўскае рэвалюцыі» [3, с. 157–176] і ў асобных працах па беларускай дыялекталогіі (напрыклад, С. Некрашэвіча) [4, с. 80–151]. Паводле Я. Лёсіка, беларускае шляхецтва захавала беларускія культурна-нацыянальныя традыцыі лепш, чым любое іншае саслоўе: «...уся шляхта звычайна гаворыць па-беларуску і толькі на кірмашы ці на фэсце любіць пазухаваць панскаю мовай, устаўляючы ў сваю беларускую гаворку два-тры польскія словы»¹ [3, с. 160].

Згодна з працай С. Некрашэвіча, шляхецкія гаворкі Парыцкага раёна маглі адрознівацца ад сялянскіх гаворак гэтай тэрыторыі тым, што для першых былі характэрны словы з польскай агаласоўкай *слонца*², *свяцёны*, *дзенькаваць*, *ксэнжска*, *менца* ‘мяса’, *нэндза*, канструкцыі тыпу *пайсці да лясу*, формульны выраз *бронь божа* [4, с. 89, 94–95], прагрэсіўная асіміляцыя ў інфінітывах зваротных дзеясловаў тыпу *мыцця*, *браця*, *стараця*, *прасіця* [4, с. 99, 136], наяўнасць гука *ф* [4, с. 102], адсутнасць асіміляцыі *л* паводле зацвярдзення перад наступным цвёрдым зычным [4, с. 103–104], вымаўленне лічэбніка *чацвёрты* як *чацверты*, цвёрдае *с* у слове *сэрца* [4, с. 105], цвёрдыя зычныя перад галоснымі *е*, *і* ў запазычаных (*губарнатар*, *маханік*, *вэнгар*, *Сымон*, *Сынклета*, *Сарафіна*, *губэрня*, *імпат*, *карсэт*, *вэксаль*, *планэта*, *люстэрка*)³, а таксама ў словах *мястэчка*, *тутэйшы*, *уздэчка* [4, с. 107], фіналь *-скі* ў прыметніках (*рускі*, *конскі*) [4, с. 119], ненаціскны канчатак *-э* ў формах давальнага склону назоўнікаў жаночага роду з асновамі на *а* (*дзеўцэ*, *маццэ*, *жыццэ*) [4, с. 122], адсутнасць формаў назоўна-вінавальнага склону парнага ліку назоўнікаў тыпу *дзе сяле*, *дзе капе*, *дзе бабе*, *тры зіме*, *тры бядзе* [4, с. 124], ужыванне ў клічным склоне формаў з канчаткамі *-ове* (*панове*, *сватове*, *братове*) [4, с. 125], родны склон множнага

¹Гэта палемічнае выказванне зроблена ў часы, калі лінгвістыка яшчэ не аперывала паняццямі тэорыі двухмоўя і шматмоўя. Роля польскай мовы ў маўленчых паводзінах шляхты ў гэтым меркаванні зменшана. Польская і беларуская мовы ў камунікатыўных практыках шляхецакага насельніцтва маглі займаць крайнія пазіцыі ў рамках беларуска-польскага кантынума і (або) выкарыстоўвацца згодна з дыгласійным прынцыпам камплементарнага размеркавання: у высокіх сферах ужывалася пераважна польская мова, у нізкіх – беларуская.

²Тут і далей правапіс і графіка слоў-ілюстрацый са старых прац перадаюцца спрошчана і (або) адаптавана да сучаснай арфаграфіі і графікі.

³Па меркаванні С. Некрашэвіча, у сялянскіх гаворках цвёрдыя зычныя перад *е*, *і* выступалі пераважна ў «словах ранейшага запазычання», тады як у пазнейшых запазычаннях адбывалася змякчэнне (*вапераціў* ‘кааператыў’, *пазіцыя*, *хвершал*, *рыхцік* ‘рыхтык; дакладна’, *анціхрыст*, *ціх* ‘тыф’) [4, с. 107].

ліку назоўнікаў без канчаткаў (*сажон, да тых час, з усіх сёл, п'яць уёрст, п'яць ігруш, мурашак, парток, канпель, п'яць баб, песень, дзевок, дачок*) [4, с. 126], лічэбнікі *адзінанцаць, двананцаць, першы, поўныя прыметнікі ў прэдыкатыўнай ролі (хіба я вінаваты?)* [4, с. 132], канчаткі *-ым, -ім* прыметнікаў у месным склоне (*у Вялікім Полі, у белым свеці*) [4, с. 133–134], дзеяслоўныя асновы на *-ва*, у тым ліку з захаваннем націскага *о* асновы (*расказваць, перакручваць, падгульваць, падпільваць, падгаворваць, закошваць, прыношваць*) [4, с. 135–137], формы *е, ест* 3-й асобы дзеяслова *быць* [4, с. 136], канчаткі *-еце, -эце* ў формах 2-й асобы дзеясловаў загаднага ладу (*скажэце, вязэце*) [4, с. 138], сцвярдзальныя часціцы *ага і але*, уводнае слова *бок* 'маўляў' [4, с. 140], зварот да бацькоў у форме множнага ліку на *вы*, форма выказніка ў множным ліку пры дзейніках, калі апошнія азначаюць бацьку, маці, дзядзьку, цётку (*тата прыехалі, мама пайшлі на поле*) [4, с. 140], выражэнне дзейніка спалучэннямі лічэбнікаў *пяць, шэсць* і іншых з назоўнікамі ў форме роднага склону (*п'яць валоў, трынаццаць авец*) [4, с. 143]. Праца С. Некрашэвіча, верагодна, з'яўляецца адзіным у беларускім мовазнаўстве даследаваннем, у якім старанна зафіксаваны адрозненні паміж маўленнем сялян і шляхты ў пэўным рэгіёне. На жаль, выказаныя ў ім назіранні не былі пазней абмеркаваны ў беларускай лінгвістыцы.

Укладальнікі праграмы для збірання асаблівасцей беларускіх гаворак 1927 г. С. Некрашэвіч і П. Бузук пазначалі, што збіральнікам трэба фіксаваць «быўшую класавую належнасць тых асоб, ад якіх вы робіце запісы: ці былі яны сялянамі пад прыгонам, ці шляхтамі» [5, с. 7]. У цэлым выглядае, што ў 1920-я гг. у дыялекталагічных працах стаўленне да збору палявога моўнага матэрыялу ад шляхецкага насельніцтва было нейтральным.

Што да асэнсавання ў 1920-я гг. ролі асаблівасцей шляхецкага маўлення ў працэсе развіцця беларускай літаратурнай мовы, для якой была прыярытэтная арыентацыя на народнае (сялянскае) маўленне, то гэта тэма амаль не абмяркоўвалася.

Сляды такога абмеркавання можна, аднак, бачыць у крытычным поглядзе Я. Карскага на замацаванне ў беларускай арфаграфіі правілаў, згодна з якімі ў запазычаных не дапускалася змякчэнне *д і т* (*ідылія, дывізія, тып, тыраж*), а таксама з'яўляўся мяккі *л* (*лёгіка, мінералёгія*). Заснавальнік беларускай лінгвістыкі трактаваў іх як «сучасныя запазычаныя з польскай або ўтвораныя ў духу польскай фанетыкі асобамі, выхаванымі польскай культурай» [6, с. 121].

Дадзенае меркаванне Я. Карскага было не заўважана тагачаснай беларускай лінгвістыкай, у адрозненне ад аналагічных падыходаў І. Ваўка-Левановіча, рэалізаваных ім пры выданні ў 1927 г. працы «Лекцыі па гісторыі беларускае мовы». У лютым 1928 г. падчас спрэчкі паміж Я. Лёсікам і І. Ваўком-Левановічам пра ўплыў польскага вымаўлення на адлюстраванне ў беларускай арфаграфіі незмякчэння *д і т* у запазычаных словах мімаходзь была закранута таксама тэма маўленчых навываў шляхты ў сярэднія вякі. Згодна з Я. Лёсікам, зафіксаванае ў арфаграфіі вымаўленне тыпу *дыплэма́т, тэо́рыя, сацыя́л-дэма́крат* было засвоена беларускай мовай не праз польскую мову, а трапіла ў яе дзякуючы прадстаўнікам беларускай інтэлігенцыі, якія засвоілі такое вымаўленне непасрэдна ў Заходняй Еўропе [3, с. 293–300; 6, с. 119]. Паколькі Я. Лёсік быў прыхільнікам думкі, што шляхецкае насельніцтва карыстаецца добрай беларускай мовай, можам зрабіць здагадку, што ў дадзеным выпадку ён мог спаслацца і на маўленчыя навывы шляхты, але зрабіць так не выпадала па ідэалагічных прычынах. Тут канстатуем, што адзін з галоўных кадыфікатараў беларускай мовы 1920-х гг. і адначасова выразны прыхільнік фарміравання беларускай літаратурнай мовы на народнай глебе Я. Лёсік талерантна ставіўся да таго, што асобныя моманты беларускай арфаграфіі пярэчылі практыцы народнага вымаўлення і адносіліся да асаблівасцей маўлення прадстаўнікоў вышэйшых саслоўяў.

У канцы 1920-х – першай палове 1930-х гг. тэма мовы шляхты ў тагачасным навуковым дыскурсе набыла вастрыню ў ракурсе папулярнай у той час гаворкі пра «няправільную» арыентацыю «лінгвістаў-нацдэмаў» 1920-х гг. на шляхецкія гаворкі ў працэсе фарміравання беларускай літаратурнай мовы [7]. У дакладзе 1929 г. І. Воўк-Левановіч (выхадзец са шляхецкага роду) указваў, што беларуская мова шляхты «і ў слоўніку, і ў сінтаксісе найбліжэй стаіць да польскай мовы» [7, с. 355]. Дакладчык адзначаў, што ва ўкладзены М. Байковым і С. Некрашэвічам «Расійска-беларускі слоўнік» 1928 г. не былі ўключаны найбольш вядомыя народныя лексемы або ў шэрагу сінонімаў яны падаваліся ў апошнюю чаргу, у той час як словам, якія былі вядомы «бадай што выключна польска-шляхецкім гаворкам» [7, с. 369], «безумоўным паланізмам, вядомым толькі меншасці беларускага насельніцтва» [7, с. 373], аддавалася перавага⁴. Паводле меркавання І. Ваўка-Левановіча, гэта надавала беларускай літаратурнай мове не-

⁴Адметна, што ва ўласнай дыялекталагічнай працы 1928 г. аб асаблівасцях гаворкі вёскі Татаркавічы і гаворак навакольных вёсак І. Воўк-Левановіч ні разу не атрытаваў нейкія маўленчыя асаблівасці рэгіёна як шляхецкія, нягледзячы на заўвагі аб наяўнасці сацыяльнай дыферэнцыяцыі насельніцтва і пэўныя адрозненні ва ўжыванні моўных адзінак у рамках рэгіёна, наяўнасць шэрага спецыфічных слоў, якімі сяляне называлі шляхту (*шэрышань, шляхтун, крэкацень*), а шляхта – сялян (*мужык, маўлюк, мулю, кастрыца, лямец, ачкур, гад, лапаць*) [8, с. 181].

пажаданы шляхеці каларыт. У пачатку 1930-х гг. у беларускай лінгвістыцы адбылася карэктывіроўка арганізацыі дыялекталагічнай работы, у працэсе якой трэба было прымаць пад увагу «выразную сацыяльна-класавую дыферэнцыяцыю». Вывучаць у гэты час прадпісвалася толькі гаворкі «рабочых, калгаснікаў, бядняцка-серадняцкага сялянства» [9, с. 3].

У пасляваенныя гады пэўную вусную шляхецкую разнавіднасць беларускай мовы (яна называлася жаргонам) як гістарычную без суаднясення з мовай Янкі Купалы вылучалі маскоўскі перакладчык і даследчык творчасці Якуба Коласа Я. Мазалькоў і гісторык беларускай літаратурнай мовы Л. Шакун. У артыкуле 1952 г. «Станаўленне беларускай літаратурнай мовы і творчасць Якуба Коласа» Я. Мазалькоў удзяліў значную ўвагу фарміраванню беларускай літаратурнай мовы ў яе суадносінах з пашыраным у Беларусі асаблівым «буржуазна-шляхецкім жаргонам», які ўжываўся ў асяроддзі «польскай і апалечанай беларускай шляхты» [10, с. 269]. Аўтар лічыць, што Якуб Колас развіваў і ўдасканальваў беларускае мастацкае маўленне ў барацьбе супраць такога жаргону. У дапаможніку «Нарысы гісторыі беларускай літаратурнай мовы» (1960) Л. Шакун тройчы напісаў пра існаванне ў Беларусі ў XIX – пачатку XX ст. шляхецкага жаргону, элементы якога нярэдка траплялі ў літаратурную мову XIX – пачатку XX ст. [11, с. 150, 158, 188]. Л. Шакун карыстаўся выразам «шляхецкі жаргон», характарызуючы асаблівасці мовы герояў-шляхціцаў з твораў В. Дуніна-Марцінкевіча [11, с. 150], звяртаў увагу на тое, што «шляхецкі жаргон з яго разнастайнымі паланізмамі» мог быць адной з вусных крыніц пераймання польскіх узораў беларускай літаратурнай мовай [11, с. 158]. Са знікненнем пасля рэвалюцыі асновы для развіцця сацыяльна-класавых жаргонаў скончылася іх існаванне і ўздзеянне на беларускую літаратурную мову [11, с. 188].

Упершыню ў купалазнаўстве тэма пэўнага сацыяльнага варыянта беларускай нацыянальнай мовы, які поруч з народнай (сялянскай) і літаратурнай мовай папярэднікаў Янкі Купалы мог быць адной з крыніц мовы класіка, была згадана ў артыкуле М. Жыркевіча 1958 г. аб мове п’есы «Паўлінка». Аўтар напісаў пра трапную характарыстыку ў творы «тыповага жаргону дробнай шляхты» [12, с. 78]. Гэты жаргон у п’есе быў ахарактарызаваны не экспліцытна, але пэўным чынам узаўяўляўся ў ёй. Да носьбітаў гэтай разнавіднасці мовы М. Жыркевіч залічыў сатырычнага персанажа, «нікчэмнага чалавека» Адольфа Быкоўскага, які «зневажаў мову простага народа», чыя моўная партыя была апісана даследчыкам як «сумесь перакручаных на свой лад іншамоўных, польскіх, прастаноўна-грубых беларускіх і рускіх слоў» [12, с. 78].

Больш падрабязна моўныя партыі розных герояў п’есы «Паўлінка» былі прадстаўлены ў 1959–1961 гг. М. Ярошам [13] і А. Семяновічам, пры гэтым маўленне Адольфа Быкоўскага кваліфікавалася апошнім як прыналежнае да «стылю бытавой мовы той часткі тагачаснай правінцыяльнай беларускай шляхты, якая імкнулася ва ўсім слепа пераймаць звычкі знатных польскіх паноў» [14, с. 135]. Аўтар вылучыў у маўленні Адольфа Быкоўскага фрагменты «мовы, перасыпанай польскімі словамі» [14, с. 135], «мяшаную руска-беларускую» і «чыста беларускую народную» мовы [14, с. 135–136] (цыт. паводле [15, с. 129–130]). Відавочна, пад бытавой мовай шляхецкага насельніцтва, якое імкнулася пераймаць звычкі знатных польскіх паноў, тут разумелася беларуская мова, перасыпаная польскімі словамі. У процівагу маўленню Адольфа Быкоўскага мова такіх персанажаў, як Сцяпан Крыніцкі і Агата Пустарэвіч, была ахарактарызавана аўтарам увогуле як народная сялянская. Зварот Янкі Купалы да яе, паводле А. Семяновіча, быў абумоўлены «глыбокімі ведамі беларускай народнай мовы, яе спецыфічных зваротаў, ідыём» беларускім класікам (цыт. паводле [15, с. 131–132]).

Тэма шляхецкага складніка ў мове Янкі Купалы не закраналася ў напісанай у першай палове 1960-х гг. пад кіраўніцтвам акадэміка К. Атраховіча (Кандрата Крапівы) дысертацыі Л. А. Ванковіча «Лексіка твораў Янкі Купалы 1905–1907 гадоў»⁵. Аўтара турбавала «правільнае разуменне» [16, с. 102] спадчыны класіка і неабходнасць прыстасаваць лексікон Янкі Купалы да «вырашэння складаных задач нармалізацыі беларускай лексікі» [16, с. 103]. Лексіка Янкі Купалы 1905–1907 гг. разглядалася Л. А. Ванковічам так, быццам у гэты час у беларускай літаратурнай мове ўжо сфарміравалася стылістычная сістэма ў яе сучасным выглядзе з размежаваннем стылістычна нейтральнай і гутарковай, рэгіянальнай, архаічнай і іншай лексікі. Аўтар вельмі каротка напісаў пра наяўнасць польскага складніка ў лексіцы Янкі Купалы ў разглядаемы перыяд.

Першым у купалазнаўстве, хто дакладна напісаў пра значэнне ў працэсе фарміравання мовы Янкі Купалы асобнай разнавіднасці беларускай нацыянальнай мовы, якая адрознівалася і ад народнага маўлення, і ад тагачаснай літаратурнай мовы, быў П. Садоўскі. У надрукаваным у энцыклапедычным даведніку «Янка Купала» (1986) артыкуле «Мова Янкі Купалы» некалькі разоў указвалася на значэнне для фарміравання ідыястылю класіка пэўнага варыянта беларускай нацыянальнай мовы, які ў артыкуле

⁵Ванковіч Л. А. Лексіка произведений Янки Купалы 1905–1907 годов : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Минск, 1964. 20 с.

назваўся то беларускай культурнай гаворкай Вільні і Пецярбурга, то гарадской беларускай гаворкай, то беларускім культурным кайнэ пачатку ХХ ст. Аўтар зазначаў, што пытанне ідэнтыфікацыі такой разнавіднасці не было распрацаваным у тагачаснай лінгвістыцы і што беларуская літаратурная мова на другой фазе яе станаўлення не была пераважна сялянскай [17, с. 404].

Меркаванні П. Садоўскага былі ўзноўлены яшчэ раз у падрыхтаваным на аснове яго працы 1986 г. артыкуле «Мова Янкі Купалы», надрукаваным у трохтомнай энцыклапедыі «Янка Купала» ў 2018 г.⁶ Факт перадруку мінімальна дапрацаванага артыкула сведчыць пра тое, што больш за 30 гадоў меркаванні П. Садоўскага аб важнасці беларускага культурнага кайнэ для фарміравання мовы Янкі Купалы застаюцца актуальнымі. Цікава, што, калі ў прадмове да грунтоўнага васьмітомнага «Слоўніка мовы Янкі Купалы» былі выкарыстаны многія палажэнні і фармулёўкі з энцыклапедычнага артыкула П. Садоўскага 1986 г., меркаванні пра значэнне культурнага кайнэ для станаўлення мовы Янкі Купалы, аднак, не былі ўлічаны⁷.

На шляху вылучэння шляхецкага варыянта беларускай мовы да гэтага часу ляжаць як ідэалагічныя і метадалагічныя перашкоды, так і агульны характар развіцця беларускай лінгвістыкі, у рамках якой сацыялінгвістычнае вывучэнне літаратурнай мовы не атрымала шырокага развіцця, а дзяржаўныя даследаванні ў гэтай галіне ў значнай ступені падпарадкаваны сінхраністычным. Што датычыць ідэалагічных перашкод, то ў беларускай савецкай лінгвістыцы не было прынята хоць колькі падрабязна вывучаць моўныя фармацыі, грунт для развіцця якіх быў знішчаны ў ходзе сацыяльных пераўтварэнняў савецкага часу, разнавіднасці, якія належалі да ліку перажытых. Па пытанні спецыфікі развіцця беларускай лінгвістыкі адзначым, што пры вывучэнні беларускай літаратурнай мовы ў 1960–80-я гг. шлях, які прадугледжваў вылучэнне ў якасці адной з крыніц развіцця нарматыўнай мовы (у дадатак да беларускай народнай (сялянскай) мовы, мовы папярэдняй літаратурнай традыцыі, нарматыўных рускай, польскай і ўкраінскай моў) якой-небудзь іншай, пры гэтым сацыяльна абмежаванай, разнавіднасці нацыянальнай мовы, быў адхілены на дактрынальным узроўні. Нягледзячы на шырокавядомую інфармацыю аб шляхецкім паходжанні Янкі Купалы, якая прыводзілася ў некаторых лінгвістычных працах, важнасць уплыву польскай літаратуры на творчае развіццё беларускага класіка (сведчаннем чаго стала яго ранняе польскамоўнае творчасць) [18; 19], у беларускай лінгвістыцы мова ранняга перыяду творчасці Янкі Купалы не вывучаецца ў ракурсе выяўлення ў ёй пэўных элементаў мовы шляхты, не існуе нават сур’ёзных спецыяльных даследаванняў купалаўскіх паланізмаў. Найбольшым дасягненнем у вывучэнні апошніх стаў выдадзены ў перыяд 1997–2012 гг. васьмітомны «Слоўнік мовы Янкі Купалы», аднак падчас яго падрыхтоўкі распрацоўка названай тэмы не належала да ліку прыярытэтных, што дало не заўсёды паспяховае вынікі (падрабязней гэта будзе апісана ніжэй).

Мэтай артыкула з’яўляецца пастаноўка пытання аб неабходнасці вылучэння ў дадатак да традыцыйнага набору пунктаў судзясення, які звычайна выкарыстоўваецца ў даследаваннях па гісторыі беларускай літаратурнай мовы пачатку ХХ ст., асаблівага шляхецкага варыянта мовы (культурнага кайнэ). Задачы артыкула наступныя:

- абмеркаванне тэрміналагічных і метадалагічных праблем, якія ўзнікаюць у сувязі з вылучэннем згаданай разнавіднасці;
- ідэнтыфікацыя рыс шляхецкага варыянта беларускай мовы на аснове існуючай літаратуры;
- абмеркаванне спецыфікі вывучэння паланізмаў у мове пісьменнікаў пачатку ХХ ст.;
- ацэнка месца і ролі польскага складніка ў мове Янкі Купалы з асаблівай увагай да яго ранніх беларускамоўных твораў;
- ідэнтыфікацыя моўных характарыстык шляхецкага варыянта беларускай мовы.

Вынікі і іх абмеркаванне

Шляхецкі варыянт беларускай мовы: тэрміналагічныя і метадалагічныя пытанні. Як відаць з прапанаванага вышэй агляду, у працэсе ідэнтыфікацыі неканвенцыянальнай разнавіднасці нацыянальнай мовы, якая мела ўплыў на мову Янкі Купалы, не выпрацаваўся ўзуальны тэрмін. Розныя даследчыкі ў сваіх працах (у тым ліку не прысвечаных мове Янкі Купалы) карысталіся і карыстаюцца выразамі «мова шляхты», «польска-шляхецкія гаворкі», «шляхецкі жаргон», «жаргон дробнай шляхты», «беларуская культурная гаворка», «гарадская беларуская гаворка» і «беларускае культурнае кайнэ». На нашу думку, на пачатковым этапе даследавання не вельмі істотна, якому з тэрмінаў будзе аддадзена перавага. Аднак непрымальна ўжываць ацэннае слова «жаргон». З улікам таго, што ў цэнтры ўвагі знаходзілася пісьмовая разнавіднасць мовы, то, бадай, варта ўхіліцца таксама ад тэрмінаў «шляхецкія гаворкі» і «га-

⁶Мова Янкі Купалы // Янка Купала. Энцыклапедыя. Том 2 / рэдкал.: У. У. Андрыевіч (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск : Беларус. энцыкл. імя Петруся Броўкі, 2018. С. 232–233.

⁷Прадмова // Слоўнік мовы Янкі Купалы / рэдкал.: У. А. Бобрык (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск : Беларус. навука, 1997. Т. 1. С. 3–4.

радская беларуская гаворка». Адпаведна можна гаварыць пра выкарыстанне такіх тэрмінаў, як, напрыклад, «мова шляхты», «шляхецкае кайнэ» і «культурнае кайнэ». Паколькі наша праца знаходзіцца ў сферы гістарычнага вывучэння літаратурнай мовы, на дадзеным этапе лічым мэтазгодным прыняць у якасці апорнага тэрміна найбольш агульнае паняцце «разнавіднасць», або «варыянт» (*variety*), а ў якасці азначэння ўжываць слова «шляхецкі», якое ўказвае на сувязь названай разнавіднасці з маўленнем пэўнай сацыяльнай страты, істотную частку складу носбітаў гэтай разнавіднасці, а таксама адлюстроўвае спецыфіку ўспрыняцця гэтага пісьмовага варыянта беларускай літаратурнай мовы нейкай часткай беларускага грамадства. Другі варыянт ўкаранення выраз – больш шырокі тэрмін «культурнае кайнэ». У сітуацыі з беларускай мовай такія тэрміны актуальныя з той прычыны, што, будучы заснаванай на вусным народным маўленні, беларуская літаратурная мова тым не менш не заўсёды непасрэдна ўзнаўляла і ўзнаўляе народнае (сялянскае) маўленне, дубліруе яго. Пры фарміраванні нарматыўнай мовы на аснове народнай мела значэнне тая акалічнасць, што вясковае насельніцтва было сацыяльна дыферэнцыраваным, уключала ў сябе не толькі сялян, але і шляхту. Пры пранікненні слоў з народнага маўлення ў літаратурную мову мелі значэнне дадатковыя «прамежкавыя» каналы перадачы. Такімі каналамі маглі быць шляхецкая разнавіднасць беларускай мовы або, шырэй, культурнае кайнэ.

Рысы шляхецкага варыянта беларускай літаратурнай мовы. На аснове папярэдняй літаратуры (Я. Карскі, С. Некрашэвіч) да ліку рыс пісьмовага шляхецкага варыянта беларускай мовы пачатку ХХ ст. можна аднесці незмякчэнне *d* і *t* у запазычаных словах (*ідылія, дывізія, тып, тыраж*), мяккі *л* у запазычаннях (*лёгіка, мінералёгія*), цвёрдыя зычныя ў словах чужаземнага паходжання перад галоснымі *e, i*, канчатак *-эце/-еце* ў формах 2-й асобы дзеясловаў загаднага ладу (*скажэце, вязэце*), польская агаласоўка шэрага слоў (*слонца, свяцёны, дзенькаваць, ксёнджа, нэндза*) і, уласна, наяўнасць многіх слоў польскага паходжання, цвёрдыя *s, d, t* у словах *сэрца, вуздэчка, мястэчка*, канструкцыі тыпу *пайсці да лясу*, формульны выраз *бронь божа*, вымаўленне лічэбніка *чацвёрты* як *чацверты*, ужыванне ў клічным склоне формаў *панове, сватове, братове*, парадкавы лічэбнік *першы*, формы дзеясловаў незакончанага трывання з суфіксам *-ва-* (*расказваць, перакручваць, падгаворваць, закошваць*), форму 3-й асобы *ест* дзеяслова *быць*, сцвярдзальную часціцу *але*, уводнае слова *бок* ‘маўляў’, зварот да бацькоў у форме множнага ліку на *вы*, форму выказніка ў множным ліку пры дзейніках, калі апошнія азначаюць бацьку, маці, дзядзьку, цётку.

Пры гэтым разумеем, што, па-першае, не будучы канвенцыянальнай, зафіксаванай у пэўных граматычных ці лексічных кодэксах, разнавіднасцю, шляхецкі варыянт пісьмовай беларускай мовы (як і любая іншая разнавіднасць) дапускаў пры яго рэалізацыі ў маўленні вар’іраванне ў выкарыстанні тых або іншых моўных сродкаў. Частка з названых вышэй асаблівасцей у беларускіх дыялекталагічных працах традыцыйна трактуецца як звычайныя народныя, некаторым прысвечаны спецыяльныя карты ў выданнях «Дыялекталагічны атлас беларускай мовы» і «Лексічны атлас беларускай мовы».

Па-другое, вусныя маўленчыя практыкі шляхецкага насельніцтва маглі збліжацца з маўленнем сялян, уплываць на яго або часам нават злівацца з ім, вынікам гэтага сярод іншага стала адлюстраванне ў некаторых дыялекталагічных працах (засяроджаных, несумненна, найперш на сялянскім маўленні) у тым ліку асобных рыс шляхецкага маўлення. Напрыклад, у выданне «Краёвы слоўнік Чэрвеншчыны» (1929) быў уключаны матэрыял, атрыманы ад інфармантаў, якія часткова карысталіся шляхецкай разнавіднасцю беларускай мовы. Гэта відаць як з рээстра слоўніка, так і з прыведзенага ў ім ілюстрацыйнага матэрыялу. Пры частцы слоў (*адпэндзіць, бляск, валіць, варавацца, воцат, вухналь, выдранчыць, выенчыць, выжла, выпялегаваць, выспа, высвенціць, вэдлуг, вянгліна, вяглярня, галас, галдун, ганіць, гаптаваць, гарнітар, гзымс, дастрэнчыць, дасэні, дзісянціна* і інш.) у выданні змешчаны паметы аб наяўнасці ў іх польскіх адпаведнікаў [20]. Падчас збору матэрыялу для выдання «Віцебскі краёвы слоўнік» каналам уключэння ў яго адзінак са шляхецкай разнавіднасці маўлення магла быць такая катэгорыя інфармантаў, як возчыкі, спецыяльна адзначаная ўкладальнікам слоўніка [21, с. IX]. Як вядома, тагачаснымі возчыкамі былі пераважна яўрэі (уласна, людзі, якія займаліся гэтым промыслам, часта называліся яўрэйскім словам *балагол*), іх беларускае маўленне магло падвяргацца ўплыву польскай мовы і шляхецкага маўлення, асабліва ў яго рытуальна-формульнай частцы.

Як заўважана вышэй, у сваёй дыялекталагічнай працы І. Воўк-Левановіч ні разу не кваліфікаваў нейкія маўленчыя асаблівасці як шляхецкія. Тым не менш ён часта адзначаў, што пэўныя рысы былі ў даследаваных ім гаворках рэдкімі, часам уласцівымі жыхарам хутароў. Здаралася, што такія рысы цалкам адсутнічалі. Улічваючы, што ў канцы 1920-х гг. І. Воўк-Левановіч востра ставіў пытанне аб пераняцці беларускай літаратурнай мовай шэрагу менш пашыраных, у параўнанні з народнымі, асаблівасцей, паспрабуем ідэнтыфікаваць некаторыя прыведзеныя ім рысы як шляхецкія. Такімі рысамі могуць быць цвёрдыя зычныя ў словах *муздэчка, мястэчка, сэрца*, незмякчэнне *d* і *t* у запазычаных словах, цвёрдыя зычныя ў словах чужаземнага паходжання перад галоснымі *e, i* [8, с. 155], формы

давальнага і меснага склонаў назоўнікаў множнага ліку на *-ом, -ох* (пашыраныя ў даследаваных ім гаворках найперш «у Татаркавічах і на Сураўцоўскіх хутарах») [8, с. 162], канчаток *-еце* ў формах 2-й асобы дзеясловаў загаднага ладу («толькі на хутары сям’і Сураўцоў») [8, с. 170], ужыванне замест зборных лічэбнікаў іх колькасных адпаведнікаў у форме роднага склону тыпу *прыйшлі трох чалавек, касіла дзесяцёх касцоў* з пераўтварэннем асабовай канструкцыі сказа ў фармальна безасабовую⁸ [8, с. 172], форма *лямпа* [8, с. 183]. Недастаткова народнымі словамі ў літаратурнай мове І. Воўк-Левановіч лічыў адсутныя ў маўленні жыхароў даследаваных ім гаворак лексемы *атрымаць, вёска, мова, нават* (альтэрнатывамі ім былі *палучыць, дзярэўня, язык, дайжа*) [8, с. 172, 176, 182].

Шляхецкімі (прынамсі, паводле ўспрымання носьбітамі беларускай мовы пачатку ХХ ст.) у беларускай літаратурнай мове могуць лічыцца і многія іншыя, найперш агульныя з польскай мовай, фанетычныя, лексічныя, марфалагічныя і сінтаксічныя рысы. У працэсе нармалізацыі беларускай літаратурнай мовы ў БССР у 1920-я гг. у яе часам уводзіліся асаблівасці, якія не былі характэрнымі для большасці гаворак у межах савецкай Беларусі, амаль не адлюстроўваліся ў слоўніках, мелі слабую традыцыю ўжывання ў пісьмовай мове і нават былі ледзь не ўнікальнымі, напрыклад, адпрыметнікавыя формы назоўнікаў на *-іст* тыпу *гарманісты, арганісты, трактарысты*⁹ і пад. [6, с. 157–163]. Ініцыятарам увядзення гэтага правіла стаў Я. Лёсік, прыхільнік арыентацыі беларускай літаратурнай мовы на народныя крыніцы. Ідэнтыфікацыя і інвентарызацыя рыс шляхецкага маўлення патрабуюць спецыяльных інтэнсіўных даследаванняў, у гэтай працы робіцца толькі першы крок на гэтым шляху.

З улікам таго, што маўленне шляхецкага, як і ўвогуле любога, насельніцтва было складаным і шматкампанентным, у ім маглі суіснаваць чыста беларуская народная (сялянская) і польская мовы. Паколькі шляхецкім, верагодна, у пэўных сітуацыях больш прэстыжным, маўленнем маглі карыстацца і сяляне, не існуе выразнай мяжы паміж шляхецкім і сялянскім маўленнем, што стварае спецыфічную сітуацыю ў справе ідэнтыфікацыі асаблівасцей уласна шляхецкага маўлення. Але нярэдка аналагічныя складанасці існуюць і пры ідэнтыфікацыі асаблівасцей уласна сялянскага маўлення. Беларуская лінгвістычная практыка паказвае, што часта тыя рысы, якія інтэрпрэтуюцца рознымі даследчыкамі як народна-дыялектныя, можна было б трактаваць інакш.

Некаторыя пытанні вывучэння паланізмаў у мове пісьменнікаў пачатку ХХ ст. Істотнай асаблівасцю шляхецкай разнавіднасці беларускай мовы з’яўляецца тое, што яна насычана разнастайнымі рысамі польскай мовы. У такім выпадку пры даследаванні гэтага варыянта беларускай мовы важна вызначыць, якія яе моўныя рысы можна акрэсліць пры дапамозе тэрміна «паланізм». Як вядома, пад паланізмамі разумеюцца словы, запазычаныя з польскай мовы (ТСБМ, т. 3, с. 625). Пры знешняй прастаце такога крытэрыю беларуская лінгвістычная практыка паказвае, што строга сць гэтай дэфініцыі нярэдка парушаецца.

Часта не ўлічваецца канал, які служыў крыніцай перадачы ў літаратурную мову таго або іншага слова. Як вядома, у беларускай мове пачатку ХХ ст. бытвала вялікая колькасць слоў польскага паходжання, але ў кантэксце вывучэння гісторыі літаратурнай мовы многія з іх не могуць лічыцца паланізмамі, паколькі яны трапілі ў беларускую мову не з польскай мовы, а з вуснага маўлення мясцовага насельніцтва. З пункту гледжання вывучэння гісторыі беларускай літаратурнай мовы такія лексемы могуць лічыцца народна-гутарковымі або дыялектнымі, уплыў польскай мовы ў гэтым выпадку не прамы, а апасродкаваны. Як адзначана вышэй, яшчэ ў 1960 г. Л. Шакун указваў на тое, што шляхецкі жаргон мог быць адной з вусных крыніц, якая жыла беларускую літаратурную мову.

Таму залічэнне ў паланізмы ў розных працах, напрыклад у акадэмічным выданні «Гісторыя беларускай літаратурнай мовы» (1968), вялікай колькасці ўжываемых у мастацкіх, навуковых і публіцыстычных тэкстах характэрных для сялянскіх гаворак (і (або) шляхецкага маўлення) слоў тыпу *абцэнгі, атрамонт, бляды, брук, варунак, высілак, выспа, выстарчаць, вэлем, гвезда, гзымс, дасэнь, загарак, зданне, канечнасць, квадранец, кнея, куля, магнэс, мапа, млека, модлы, павэдлуг, падлегласць, памысны, пеленгавацца, пентра, правідловы, размаітасць, скрыдла, скутак, спацар, спранжынавы, спронжка, стасунак, унёсак, хвэбра, хэньць, цёнгле, чыннасць* і інш. [25, с. 251–252, 262–263] з’яўляецца неабгрунта-

⁸Наконт канструкцый тыпу *прыйшлі нейкіх трох чалавек, касіла дзесяцёх касцоў* І. Воўк-Левановіч не зрабіў ніякіх абмежавальных рэмарак. Гэта можа азначаць, што яны ўжываліся ў даследаваным ім рэгіёне як сярод шляхты, так і сярод сялян. Падобныя сказы фіксаваў С. Некрашэвіч у Парыцкім раёне [4, с. 141]. Я. Карскі пра канструкцыі тыпу *коціць шасцёх касцоў, ідуць трох разбойнікаў* пісаў як пра «найноўшыя безасабовыя абарты» [22, с. 338]. Такія канструкцыі ў сказах тыпу *трох братоў выхад спаткалі* (Янка Купала), *трох малодшых было* (Кандрат Крапіва) раней разглядаліся як асаблівыя на фоне рускай мовы [23, с. 118], але цяпер яны не з’яўляюцца нарматыўнымі для сучаснай беларускай граматыкі. Ужыванне колькасных лічэбнікаў у форме роднага склону (*прыйшлі нейкіх трох чалавек*) уяўляе для нас цікавасць, паколькі існуе выпадак, калі ў працэсе рэдагавання п’есы «Паўлінка» такая канструкцыя была выпраўлена.

⁹Сітуацыя магла б ацэньвацца інакш з перспектывы нармалізацыі беларускай літаратурнай мовы на аснове заходнебеларускіх гаворак, паколькі ў Заходняй Беларусі такія формы былі пашыранымі [24, с. 340].

ваным¹⁰. Па гэтай жа прычыне можна ўсумніцца ў абгрунтаванасці залічэння ў безумоўныя паланізмы ў творчасці Янкі Купалы слоў і формаў тыпу *акронны, афярна, вальчучы, дастацца, жычэнне, захэнцаць, збадаць, зімны, злудзіць, зэмста, ксёнжска, млека, найбардзей, прышлы, срогі, хмура, цёнгле* [26, с. 201]. Маючы на мэце пераважна ацаніць аб'ём лексікі польскага паходжання ў беларускай літаратурнай мове 1920–30-х гг., даніну такому падыходу аддаў і аўтар дадзенага артыкула [6, с. 180–197]. Глядзець на літаратурнае ўжыванне слоў у пачатку ХХ ст. толькі праз прызму ўяўленняў пра нормы беларускай мовы, якія аформіліся ў 1930–60-я гг., азначае прытрымлівацца непажаданага для гістарычных прац «зваротна-праекцыйнага» погляду [27, с. 175]. З набыццём Рэспублікай Беларусь незалежнасці, якое садзейнічала перабудове навуковых устаноў, уздыму гістарычна-нацыянальнай свядомасці шырокіх колаў насельніцтва і сярод іншага спрыяла ўспрымання многімі беларускімі лінгвістамі, асабліва пачаткоўцамі, ранейшых перыядаў у развіцці беларускай мовы ледзь не як неад'емнага складніка сучаснай мовы, падобныя праекцыі становяцца ўсё больш частымі (застаючыся пры гэтым непрымальнымі).

Акрамя таго, пры вывучэнні гісторыі літаратурнай мовы актуальнае пры агульных развагах пра судносіны дзвюх моў выяўленне слоў польскага паходжання, ідэнтыфікаваных на аснове іх фармальнага прымет (этымалагічных паланізмаў), саступае па важнасці выяўленню слоў польскага паходжання, якія ў працэсе ўжывання ў беларускай літаратурнай мове захоўвалі рысы пэўнай чужароднасці, польскасці (стылістычных паланізмаў). Захаванне такіх рыс у літаратурным узусе пачатку ХХ ст. са спадарожным разуменнем слоў як паланізмаў (і, значыць, запазычанняў) вяло да прыпісвання гэтым лексемам пэўных протастылістычных¹¹ канатацый на фоне асноўнай масы слоў, якія не мелі прымет чужароднасці. Сярод асноўнай масы ўжываемых тады слоў таксама знаходзіліся некаторыя этымалагічныя або гістарычныя паланізмы, але іх асабліваасці часам зусім не мелі значэння, паколькі не былі вядомы не толькі звычайным носьбітам мовы, але і больш адукаванаму слою насельніцтва. Адпаведна, мае значэнне тое, усведамлялася або не ўсведамлялася ў пэўны канкрэтны час пэўная моўная адзінка (з'ява) як польская (або няпольская) тагачаснай беларускай лінгвістыкай і (або) тагачаснымі практыкамі-кадыфікатарамі беларускай літаратурнай мовы.

З аднаго боку, калі моўная адзінка незалежна ад яе фармальнага прымет ужывалася ў мове пэўнага часу без абмежаванняў і не фігуравала як (непажаданы) паланізм у працах тагачасных беларускіх кадыфікатараў, то ў рамках яе бытавання ў беларускай літаратурнай мове гэтага часу яна не можа лічыцца паланізмам. Для гэтага перыяду яе трэба лічыць прымальнай, адаптаванай, безумоўна беларускай.

Такой адзінкай, калі не звяртацца да шырокавядомых прыкладаў старых запазычанняў з польскай мовы, аж да 1930-х гг. было, напрыклад, слова польскага паходжання *кабета*, якому ў беларускай літаратурнай мове толькі ў пачатку ХХ ст. з'явілася альтэрнатыва ў выглядзе слова *жанчына*, і толькі ў 1920-я гг. узнікла апазіцыя *кабета* (паланізм) – *жанчына* (беларускае слова) [28, с. 104–110]. Немагчыма лічыць у беларускай літаратурнай мове ХІХ – пачатку ХХ ст. (стылістычным) паланізмам слова *кабета*, калі ў гэты час яна выступала адзіным найменнем асоб жаночага полу і не выклікала ніякай крытыкі, нават з боку найбольш «патрыятычна» арыентаваных кадыфікатараў беларускай мовы. Таксама падчас фарміравання беларускай літаратурнай мовы ў 1920-я гг. зафіксаваны выпадкі, калі некаторыя словы з выразнымі рысамі ўздзеяння польскай мовы (напрыклад, *памочнік*) часам успрымаліся асобнымі кадыфікатарамі беларускай мовы нават як словы, больш адпаведныя норме, чым словы без такіх рыс (напрыклад, *памочнік*) [6, с. 203; 28, с. 68–69].

З другога боку, калі нейкая адзінка фігуравала як (непажаданы) паланізм у працах тагачасных беларускіх даследчыкаў мовы, то ў рамках узусу гэтага часу яна павінна лічыцца паланізмам. У гэты час тэарэтычна існавала альтэрнатыва: пры пэўным збегу абставін такая адзінка пазней магла быць выдалена з літаратурнай мовы намаганнямі кадыфікатараў, якія лічылі яе непажаданым паланізмам. Для гэтага часу яна з'яўлялася яшчэ не цалкам прымальнай, адаптаванай, не безумоўна беларускай. Такая сітуацыя была, напрыклад, з кадыфікацыяй старога паланізма *скарга*. У купалаўскім зборніку «Жалейка» (1908) слова *скарга* часам вылучалася сярод іншых пры дапамозе спецыфічнай літары *г* (*скарга*) (Жалейка, с. 72). У зборніку Якуба Коласа «Песні жалыбы» (1910) слова *скарга* сустракаецца ў вершы «Родныя песні» (Песні жалыбы, с. 50), але тыповай для выдання з'яўляецца шмат разоў паўтораная лексема *жалыба*, вынесена ў назву кнігі. Верагодна, у той час і часткова нават пазней (гл. слоўнікі 1920-х гг.) існавала апазіцыя *скарга* (паланізм) – *жалыба* (беларускае слова). Лексема *скарга* не абавязкова ўспрымалася некаторымі беларускімі ўдзельнікамі моўнага працэсу 1920-х гг.

¹⁰Канал пераймання слоў літаратурнай мовай, натуральна, павінен брацца пад увагу і тады, калі тыя або іншыя словы залічваюцца ў катэгорыю русізмаў.

¹¹У 1900–1930-я гг. у беларускіх лінгвістычных працах стылістыка беларускай мовы ў яе сучасным разуменні яшчэ не функцыянавала і не была сфарміравана.

як безумоўна вартая кадыфікацыі, прынамсі, падкрэслівалася ці адзначалася яе польскае паходжанне [3, с. 186; 29, с. 498; 30, с. 61].

Словы польскага паходжання і іх месца ў мове ранніх твораў Янкі Купалы. Што датычыць вывучэння слоў польскага паходжання і іх месца ў мове ранніх твораў Янкі Купалы, то ў іх інтэрпрэтацыі можа назірацца фундаментальны зрух, які пачаўся яшчэ ў сярэдзіне ХХ ст. Да пачатку 1950-х гг. дадзеная тэма фактычна не была прадстаўлена ў беларускай лінгвістыцы, пазней сітуацыя змянілася. Калі, напрыклад, П. Глебка ў сваім артыкуле 1946 г. трактаваў апасродкаваныя паланізмы тыпу *шчур, ропя, хмура* ‘хмара’, *паглед* з купалаўскіх твораў як дыялектызмы, з агаворкай лічыў, што дыялектызмамі могуць лічыцца таксама словы рускага і польскага паходжання тыпу *пятух, айчызна, труд, брэдні, прыказанне, напрасны, ураг* [15, с. 127], у артыкуле новаабранага акадэміка К. Атраховіча (Кандрата Крапівы), які выйшаў у 1951 г., моўная спадчына Янкі Купалы разумелася ў першую чаргу як частка сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Пры такім падыходзе словы польскага паходжання, якія Янка Купала выкарыстоўваў у ранні перыяд творчасці, тыпу *вальчыць, гвар, захэнцаць, зэмста, ксёнжска, нэндза, ружніца, шыдэрскі* (як сцвярджалася, нешматлікія) разумеліся ўжо не як дыялектызмы, а як нехарактэрныя ў цэлым для мовы беларускага класіка паланізмы, ад якіх па меры павышэння культуры творчасці і развіцця моўнай свядомасці паэт пазбаўляўся [31, с. 11–12]. Заўвага пра замену шэрага ранейшых слоў у працэсе падрыхтоўкі новых выданняў была каштоўнай, але выкарыстанне для ўсяго перыяду творчасці Янкі Купалы (у тым ліку для 1905–1920 гг.) тэрміна «сучасная беларуская мова» мела недахопы. У такім выпадку вольна ці міжволі гэтаму перыяду прыпісваліся некаторыя катэгорыі і паняцці, якія сучасная беларуская літаратурная мова набыла пазней, у тым ліку катэгорыя этымалагічнага (устаноўленага на аснове ведаў пра паходжанне слова) паланізма. У выніку узус Янкі Купалы ў яго ранніх творах ацэньваўся з выкарыстаннем анахранізмаў, праз прызму крытэрыяў сучаснай беларускай літаратурнай мовы, якой у пачатку ХХ ст. яшчэ проста не існавала.

Пасля публікацыі працы Кандрата Крапівы заўвагі пра паланізмы ў творах Янкі Купалы як пэўны праблемны пункт фарміравання яго ідыястылю ў лінгвістычных працах сталі ледзь не абавязковым агульным месцам. У дапаможніку «Нарысы гісторыі беларускай літаратурнай мовы» (1960) Л. Шақун пісаў пра тое, што Янка Купала не адразу авалодаў «агульнанацыянальнымі граматычнымі нормамі», яго раннія творы давалі шматлікія прыклады «розных адхіленняў ад агульнанацыянальнай нормы ў лексіцы і граматыцы», ён нярэдка запазычваў словы і звароты з іншых моў «без асобай на тое патрэбы, парушаючы законы беларускай мовы»¹² [11, с. 220]. П. Садоўскі ў артыкуле 1986 г. заўважаў, што ў мове класіка было шмат паланізмаў (*атрамант, загарак, ксёнжска, модлы*) [17, с. 404], А. Каўрус пісаў пра купалаўскія паланізмы *айчызна, змарлы, млека, пакрыёма, цёнгле* [32, с. 281]. Пры гэтым, як заўважана вышэй, мае значэнне канал паступлення тых або іншых слоў у літаратурную мову. Указаныя словы ў Янкі Купалы з’яўляюцца хіба толькі апасродкаванымі паланізмамі, паколькі яны трапілі ў яго пісьмовае маўленне не з польскай мовы, а з вуснага маўлення жыхароў Беларусі і (або) з папярэдняй літаратурнай практыкі. Пераважная большасць такіх лексем былі звыклымі адзінкамі ў беларускім літаратурным узусе свайго часу, стылістычна яны не адрозніваліся ад іншых, непаланізмаў. Усе названыя словы фіксуецца ў выданні «Слоўнік мовы “Нашай нівы”»¹³, аж да 1930-х гг. яны не абавязкова ўспрымаліся ўдзельнікамі моватворчага працэсу як непажаданыя паланізмы.

Паланізмы (словы польскага паходжання) у мове Янкі Купалы наводле «Слоўніка мовы Янкі Купалы». Як адзначана вышэй, выдатным дасягненнем у вывучэнні купалаўскіх паланізмаў з’яўляецца «Слоўнік мовы Янкі Купалы». Але ў працэсе яго падрыхтоўкі распрацоўка тэмы іншамоўных уплываў, у прыватнасці паланізмаў, не была прыярытэтнай. Гэта звязана з тым, што фундаментальнай мэтай укладальнікаў было ўмацаванне разумення мовы Янкі Купалы як неад’емнай часткі сучаснай беларускай літаратурнай мовы, сфарміраванай на народнай аснове [34, с. 27–28]. Задача фіксаваць купалаўскія паланізмы ў гэтым выпадку была выканана пастолькі, паколькі апісанне купалаўскіх лексем у слоўнікавых артыкулах прадугледжвала запаўненне факультатыўнай рубрыкі «З гісторыі рэестравых слоў», у рамках якой тыя або іншыя лексемны забяспечваліся паметамі *руск.* (рускае), *укр.* (украінскае), *польск.* (польскае), *чэшск.* (чэшскае), *яўр.* (яўрэйскае)¹⁴. Крытэрыі ідэнтыфікацыі

¹²У пазнейшых выданнях дапаможніка гэтыя ацэнкі былі змякчаны.

¹³Выключэнне складаюць лексемны *змарлы* і *цёнгле*. Аднак пра апошняе слова вядома, што яно шырока бытвала ў беларускай літаратурнай і народнай мове ў XIX ст. і ў 1920-я гг. Што да слоў са слядамі насаваых гукаў тыпу *цёнгле*, то ў 1920-я гг. магла звяртацца ўвага на неабавязковасць тлумачэння іх існавання ў беларускай мове ўплывам польскай мовы. Напрыклад, Я. Лёсік лічыў, што ў выпадках значнага пашырэння такіх слоў у беларускай мове (*вантробы, дзясяніца*) іх лепш было б трактаваць як «акасыянальныя словы з насавамі гукамі» [33, с. 27].

¹⁴Змест і структура слоўніка // Слоўнік мовы Янкі Купалы / рэдкал.: У. А. Бобрык (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск : Беларус. навука, 1997. Т. 1. С. 6–11.

«папаўнення і ўзбагачэння словатворчасці» Янкі Купалы пры дапамозе «рускай, украінскай і некаторых іншых славянскіх моў, асабліва польскай»¹⁵ у прадмове не былі ўказаны. Гэта значыць, што невядома дакладна, на падставе чаго ў гэтай лексікаграфічнай працы тыя або іншыя словы забяспечваліся паметамі тыпу *польск.* ці *руск.* Можна вельмі агульна меркаваць, што падставай для залічэння адпаведных слоў у русізмы, українізмы, паланізмы, багемізмы і гебраізмы паслужыла наяўнасць аналагічных лексем у рускай, украінскай, польскай, чэшскай мовах і мове ідыш.

Што да пазначэння ў слоўніку паланізмаў, то, калі кіравацца падыходам укладальнікаў, да гэтага разраду можна было б залічыць значна больш слоў. Так, памету *польск.* у слоўніку дадаткова маглі б мець таксама словы і формы *акуратне* (польск. *akuratnie*), *блыснуць* (польск. *blysnąć*), *выпітка* ‘выпіванне спіртных напіткаў’¹⁶ (польск. *wypitka* ‘выпіўка’), *загасціць* ‘затрымацца, загуляцца’ (польск. *zagościć się* ‘загасціцца, прабыць’), *здзіўленне* (польск. *zdziwienie* ‘здзіўленне’), *здзіўляць* (польск. *zdziewiać* ‘здзіўляць’), *задняцца* ‘надоўга затрымацца дзе-небудзь’ (польск. *zwlekać się* ‘зацягвацца, замаруджвацца’), *задушкі* ‘памінкі’ (польск. *zaduszki*, рэліг. ‘Дзяды’), *залётны* ‘какетлівы’ (польск. *zalotny* ‘какетлівы, гулівы’), *залёты* ‘заляцанне’ (польск. *zaloty* ‘залёты; жаніханне’), *застаць* ‘не змяніць свайго месцазнаходжання’ (польск. *zostać* ‘застацца’), *ззіханы* ‘задыханы’ (польск. *związany* ‘тс’), *існы* ‘сапраўдны’ (польск. *istny* ‘сапраўдны, рэчаісны; існы’), *кабета*, *каморка* ‘клетка жывога арганізма’ (польск. *kotórka* ‘клетка’), *капальня* ‘руднік’ (польск. *kopalnia* ‘шахта, руднік, капальня’), *капліца* (польск. *kaplica* ‘капліца’), *каралі* ‘упрыгожанне з каштоўных камянёў’ (польск. *korale* ‘каралі’), *карталюшка* ‘рэцэпт’ (польск. *kartaluszka* ‘картачка’), *касаваць* ‘адмяняць, ліквідаваць’ (польск. *kasować* ‘касаваць’), *каўнер* (польск. *kolnierz* ‘каўнер’), *кахацца* (польск. *kochać się* ‘кахацца’), *кахаць* (польск. *kochać* ‘кахаць’), *кашуля* (польск. *koszula* ‘кашуля’), *квет* (польск. *kwiat* ‘кветка’), *кепска* (польск. *kiersko* ‘кепска’), *кілішак* (польск. *kieliszek* ‘кілішак’), *кіравацца* (польск. *kierować się* ‘кіравацца’), *кленчыць* ‘станавіцца на калені’ (польск. *kłęzcęć* ‘кленчыць; стаяць на каленях’), *кнігарня* (польск. *księgarnia* ‘кнігарня’), *колькісотлетні* ‘шматвяковы’ (польск. *kilkusetletni*), *коўдра* (польск. *koldra* ‘коўдра’), *лекар* (польск. *lekarz*), *лемантарык* ‘ласк. да *лемантар*’ (польск. *elementarz* ‘буквар’), *лётны* ‘хуткі’ (польск. *lotny* ‘тс’), *літанне* ‘малітва, галашэнне’ (польск. *litania* ‘літанія’), *літарацкі* ‘літаратурны’ (польск. *literacki* ‘літаратурны’), *ліхтарня* (польск. *latarnia* ‘ліхтар’), *ложка* ‘ложак’ (польск. *łóżko* ‘ложак’), *лучнасць* ‘аднасць’ (польск. *łączność* ‘лучнасць’), *лучыць* ‘злучаць, яднаць’ (польск. *łączyć* ‘злучаць; звязваць; аб’ядноўваць’), *лучыцца* ‘злучацца, яднацца’ (польск. *łączyć się* ‘злучацца’), *люд* ‘пра групу людзей з аднолькавымі рысамі’ (польск. *lud* ‘народ, нацыя’), *людскасць* (польск. *ludzkość* ‘чалавечнасць; гуманнасць’), *лямант* (польск. *lament* ‘лямант’), *ляцкі* ‘польскі’ (польск. *laski* ‘ляшскі’) і інш. Частка гэтых слоў пададзены ў СМК з абмежавальнымі стылістычнымі паметамі тыпу *разм.* (размоўнае), *абл.* (абласное), *уст.* (устарэлае) ці *наватв.* (наватвор).

У шэрагу выпадкаў можна сцвярджаць, што вынікам недастатковага ўліку асаблівасцей лексікі польскай мовы стала падача ў слоўніку недакладных або наогул няправільных значэнняў. Так, напрыклад, купалаўскае слова *мясень* у слоўніку тлумачыцца як ‘хаатычнае змешванне чаго-небудзь у адну масу; мешаніна’ (СМК, т. 3, с. 120), але гэта слова мае значэнне ‘мышца, мускул’, падобна як у польскай мове такое значэнне мае назоўнік *mięsień*. Фрагмент перакладу з польскай мовы лібрэта оперы «Галька» (*У нашым, пане, ўдоўім стане, / Хутка бацьку асамотніць, / Як палучыцца ўжо з Янам...*) даў падставу ўкладальнікам трактаваць дзеяслоў *палучыцца* як рускае запазычанне са значэннем ‘атрымацца’ (СМК, т. 3, с. 330), але папраўдзе гэта форма ўжыта ў значэнні ‘злучыцца’ падобна да польск. *połączyć się*. Ужытае ў паэме «Яна і я» слова *стрых* (СМК, т. 5, с. 29) мае значэнне ‘гара; вышкі’, а не ‘страха’. Сказ *Пацук рукопісі патнець* з верша «Каму вас, песні?...» парадаксальным чынам пабудзіў укладальнікаў звязаць працытаваную форму *патнець* з польскім дзеясловам *potnieć* ‘пацець’ (СМК, т. 3, с. 377), у той час як у каментарыях да першага тома поўнага збору твораў Янкі Купалы форма *патнець* правільна тлумачыцца як ‘пагрызе’ (Купала ПЗТ 1, с. 372). Беларускаю форму *патнець* у такім выпадку трэба разумець як вытворную ад формы *potnie* 3-й асобы будучага часу польскага дзеяслова *rosić* ‘пакусаць’. Нельга прызнаць здавальняючым тлумачэнне слова *збадаць* (*збадаці*) як ‘згадаць’, якое нібыта мае адпаведнік у польскай мове (СМК, т. 2, с. 208). Дзеяслоў *zba다ć* у польскай мове мае значэнне ‘даследаваць, вывучыць’, гэта ж семантыка, хіба ў пераносным значэнні ‘асэнсаваць’, можа лічыцца актуальнай і для слова *збадаць*, якое ўжывалася Янкам Купалам. Насуперак той акалічнасці, што ў слоўніку адзначана сувязь купалаўскага слова *непазорны* з польскай мовай, яго сапраўднае значэнне ‘непрыгожы,

¹⁵Змест і структура слоўніка // Слоўнік мовы Янкі Купалы / рэд. А. В. Анічэнка. Мінск : Беларус. навука; 1997. Т. 1. С. 6–11.

¹⁶Тут і далей значэнні купалаўскіх слоў падаюцца пераважна на аснове значэнняў, прыведзеных у СМК. Значэнні польскіх слоў падаюцца пераважна паводле «Польска-беларускага слоўніка» Я. Волкавай і В. Авілавай. Гл.: Польска-беларускі слоўнік : звыш 40 000 слоў / укладальнікі: Я. Волкава, В. Авілава. Мінск : Беларус. энцыкл., 2004.

непаглядны, а не выведзенае на падставе неабгрунтавана ўстаноўленай сувязі з рускім словам *непозорный* значэнне ‘неганебны’ (СМК, т. 3, с. 206). Факт падобных памылак сведчыць пра тое, што значны пласт лексікі Янкі Купалы не належыць да сучаснай беларускай мовы. Апошняя акалічнасць можа ствараць праблемы для тых даследчыкаў, якія ў працэсе вывучэння мовы класіка не будуць належным чынам паглыбляцца ў гістарычны кантэкст.

Пры ацэнцы польскага ўплыву важна ідэнтыфікаваць таксама з’яву калькавання. Напрыклад, калькай з польскай мовы ў Янкі Купалы з’яўляецца ўжытае ў перакладзе слова *раз’ясніць*. Створанае па мадэлі ўжытага ў арыгінале польскага слова *rozchmurzyć* ‘перастаць хмурыцца, павесялець’, слова *раз’ясніць* у паэта мае значэнне ‘зрабіць ясным, вясёлым’, а не ‘растлумачыць’, як гэта пададзена ў СМК, зыходзячы з уяўленняў пра семантыку падобнага слова ў рускай мове. Калькамі рознага тыпу (словаўтваральнымі, семантычнымі, сінтаксічнымі) з польскай мовы ў Янкі Купалы з’яўляюцца таксама дзеясловы *выперці* ‘вышесніць’ (*выперці дастатак*) (польск. *wyprzeć* ‘выперці, вышесніць’), *даказаць* (з дапаўненнем у форме роднага склону) ‘дабіцца’ (*даказаць славы*) (польск. *dokazać czego*), прыметнік *паграбовы* ‘пахавальны’ (польск. *pogrzebowy*), прыслоўе *парадна* ‘акуратна’ (польск. *porządnie*), назоўнікі *залюбаванне* ‘любасць, замілаванне’ (польск. *zamilowanie*)¹⁷, *прамена* ‘перамена’ (польск. *przemiana*), *прашкода* ‘перашкода’ (польск. *przeszkoda*; у СМК слова адзначана як паланізм)¹⁸, канструкцыі ў *астатку* з верша «Нябожчык» (польск. *na ostatek* ‘на канец, на заканчэнне’), выказнік у форме дзеяслова *быць* у спалучэнні з творным склонам назоўніка *ёсць праўдай звычайнай* (польск. *być* плюс частка іменнага выказніка ў творным склоне і іншыя з’явы).

Тым не менш, паводле сведчання некаторых назіральнікаў, «па ступені канцэнтрацыі» сярод запазычанай лексікі ў СМК запазычанні з польскай мовы знаходзяцца на першым месцы [35, с. 17]. Гэта важнае меркаванне, паколькі сустракаюцца ўказанні на запазычванне Янкам Купалам у першую чаргу слоў з рускай мовы [34, с. 31]. Згодна з нашымі падлікамі, сярод 1277 слоў на літары *к* і *л* у слоўніку 63 адзінкі, або 5 % (гэта значыць прыблізна кожнае дваццатае слова), маюць указанне на польскую крыніцу. Калі мець на ўвазе прыведзеныя намі вышэй дапаўненні, то слоў польскага паходжання, якія пачынаюцца на літары *к* і *л*, у слоўніку магло б быць на 33 адзінкі больш (значыць, 96 слоў, або прыблізна 8 %). Такім чынам, указанне на польскую крыніцу ў СМК магло б быць зроблена для кожнага трынаццатага слова.

Калі нават не мець на ўвазе тое, што да разраду паланізмаў можна было б залічыць значна больш слоў, чым гэта зроблена, і што шэраг выпраўленых пазней у працэсе рэдагавання ранніх твораў лексем польскага паходжання, а таксама тое, што асобныя словы са зборніка «Жалейка» ў створаны на аснове лексікі сямітомнага збору твораў паэта слоўнік не ўвайшлі (*адружніць*, *акропны*, *асладжаць*, *ашчэрца*, *валька*, *вальчыць*, *вясоласць*, *гвар*, *заўчэсне*, *захэнцаць*, *зблядзець*, *зіханне*, *знанканы*, *зэмста*, *кадзідла*, *крававы*, *ксьёнжска*, *лудзіць*, *пабудка*, *прэце*, *спрухнеўшы*, *тлумачэнне* ‘пераклад’, *улудны*, *чворка*, *шыдэрскі* і інш.), можна прызнаць, што словы польскага паходжання ўяўляюць сабой істотную частку лексікона беларускага класіка, асабліва справядліва гэта ў адносінах да мовы ранняга перыяду яго творчасці.

Але пытанне прадстаўлення запазычанняў у працэсе лексікаграфічнай апрацоўкі мовы пісьменнікаў пачатку ХХ ст. павінна мець сваю спецыфіку. Адпаведна, праблема істотнага польскага (значыць, запазычанага) складніка ў мове твораў Янкі Купалы (прытым яўна большага, чым указваюць некаторыя даследаванні) парадаксальным чынам спалучаецца з неабходнасцю скараціць практыку разумення многіх слоў у ранніх творах паэта ў якасці паланізмаў, як гэта зроблена намі вышэй.

Перадумовы з’яўлення рыс шляхецкага маўлення ў ранніх творах Янкі Купалы. У зборніку «Жалейка» адлюстравана не толькі, як звычайна лічыцца, сялянска-мужыцкая праблематыка [36], але і шырэйшая, у тым ліку шляхецкая [37].

У вершы «Сцёпка Жук» дадзены, згодна з ранейшымі ўяўленнямі літаратуразнаўцаў, пэўны «ўзорны вобраз мужыка», дбайнага гаспадара, які шануе традыцыі бацькоў, носьбіта «здоравага сялянскага практыцызму» [38, с. 579] і выразніка «традыцыйна-патрыярхальнай жыццёвай пазіцыі», што пераклікаецца з паэтычным эпасам В. Дуніна-Марцінкевіча [38, с. 580]. Можна, аднак, меркаваць, што ў гэтым творы Янка Купала апісаў не столькі мужыка, колькі шляхціца, прадставіў не толькі сялянскія, але і шляхецкія звычкі і каштоўнасці. Яго герой бываў у розных месцах, добра вядзе гаспадарку (што было б немагчыма, калі б Сцёпка Жук не ўмеў чытаць папулярную сельскагаспадарчую літаратуру), з’яўляецца аўтарытэтам для ўсёй вёскі. Хоць Сцёпка Жук *жыве, праве, шыкам пана*, аднак

¹⁷Купалаўскае слова *залюбаванне* класіфікуем як кальку з польскай мовы насуперак У. Бобрыку, які лічыць гэту лексему вытворнай ад рускага слова *любованье* [34, с. 31].

¹⁸Формы тыпу *запрэча* ‘запярэча’, *праступаць* ‘пераступаць’, *прашкода* ‘перашкода’, зафіксаваныя ў творах Янкі Купалы, трактуюцца А. Каўрусам як (чыста) народныя [32, с. 281]. І можна не сумнявацца, што некаторыя з іх былі ўзуальнымі ў беларускамоўных тэкстах. Напрыклад, у вершы А. Паўловіча «Шлюбнае агалашэнне» слова *прашкода* ўжываецца шэсць разоў. Гл.: Паўловіч А. Шлюбнае агалашэнне // Наша ніва. 1907. № 33.

ён не чуралеца сярмягі (гэта значыць людзей ніжэйшага сацыяльнага стану)¹⁹. Характарызуючы героя, паэт піша наступнае: *Да ўсяго Сцяпан ахочы, / Як то ёсць прыпеў шляхочы, / І да танцу, і ружаніцу, / Да выбіткі і выбіткі* (Жалейка, с. 114–115). Удакладнім, што гэты прыпеў бытаваў арыгінальна на польскай мове і ў дадзеным выпадку праз пасрэдніцтва пэўных шляхецкіх узораў маўлення трапіў у беларускі літаратурны узус.

Рамантычныя адносіны паміж людзьмі розных сацыяльных саслоўяў інтэрпрэтуюцца ў вершы «Паніч і Марыся», паэме «Адплата кахання» і іншых творах Янкі Купалы. Прамае ці ўскоснае адлюстраванне шляхецкай тэматыкі ў зборніку «Жалейка» часам цягне за сабой выкарыстанне ў іх моўных сродкаў, звязаных з маўленнем шляхецкага насельніцтва.

Наяўнасць шляхецкай тэматыкі ў п'есе «Паўлінка» не патрабуе спецыяльных доказаў.

Зборнік «Жалейка» ўключыў у тым ліку творы 1904–1906 гг., часу, калі паэт паралельна пісаў вершы на польскай мове (гэтай мовай Янка Купала карыстаўся ў творчасці першапачаткова). Да таго ж у той перыяд польская мова магла быць істотным кампанентам яго штодзённай камунікацыі. Розніца паміж датамі напісання некаторых польскамоўных і беларускамоўных твораў складае адзін дзень. Напрыклад, першы вядомы беларускамоўны верш паэта «Мая доля» быў напісаны 15 ліпеня 1904 г., у той час як польскамоўны верш «Жанчыне» («Kobiesie») быў створаны на адзін дзень раней. Некаторыя беларускамоўныя і польскамоўныя вершы былі напісаны з розных бакоў аднаго аркуша паперы. У некаторых вершах зборніка літаратуразнаўцы прасочваюць непасрэдную сувязь з творамі беларускіх паэтаў XIX ст., якія пісалі на беларускай мове, што мела значны адбітак польскіх уплываў.

Аматар польскай літаратуры, Янка Купала ў зборніку вылучыў асобны раздзел «Глумачэнні, наследаванні і розныя другія вершы», у якім былі змешчаны ў тым ліку некалькі перакладаў твораў польскіх паэтаў (такімі перакладамі паэт пачаў займацца фактычна адначасова з напісаннем уласных твораў) і наследаванні ім. Не выключана, што назва зборніка «Жалейка» ўзнікла ў тым ліку пад уплывам творчасці М. Канапніцкай, верш якой «На жалейцы» змешчаны ў зборніку. У некаторых арыгінальных вершах зборніка («Над магіламі», «Над сваёй Айчызнай» і інш.) літаратуразнаўцы знаходзяць пераемнасць з тымі або іншымі канкрэтнымі творамі польскай літаратуры [39, с. 425; 40, с. 426–427].

Па стане на 1904 г., калі Янка Купала стаў пісаць вершы на беларускай мове, яе пісьмовая разнавіднасць яшчэ не была належным чынам развіта, мела шэраг лакун, яўна саступала польскай пісьмовай мове. Гэта стварала спрыяльныя магчымасці для таго, каб тыя беларускамоўныя творцы, якія ведалі польскую мову, падобна да пісьменнікаў XIX ст. маглі ў той ці іншай ступені выкарыстоўваць яе сродкі, асабліва засвоеныя шляхецкім маўленнем, у працэсе ўласнай беларускамоўнай творчасці і ўдасканаленні беларускай літаратурнай мовы.

Усё пералічанае ўказвае на тое, што ў пачатковы перыяд творчасці Янкі Купалы беларуская мова магла быць пад моцным уплывам польскай мовы і (або) прыёмаў шляхецкага маўлення.

Рысы шляхецкай разнавіднасці беларускай мовы ў зборніку «Жалейка». У творах зборніка знаходзім наступныя словы і формы, якія ўказваюць на значны апасродкаваны і прамы ўплыў на беларускамоўную творчасць Янкі Купалы ў гэты перыяд польскай мовы. Такі ўплыў мог быць абумоўлены як пэўным польскім (шляхецкім) складнікам тагачаснай і ранейшай беларускай літаратурнай мовы, так і ўнясеннем класікам у пісьмовае беларускае літаратурнае маўленне (новых) слоў і формаў, якія паходзілі са шляхецкага маўлення яго асяроддзя²⁰.

Лексіка. У творах зборніка знаходзім наступныя самастойныя і вытворныя ад польскіх слоў лексіемы, якія сведчаць або могуць сведчыць пра наяўнасць апасродкаванага польскага складніка ў лексіконе Янкі Купалы ў гэты час: *аблуда* 'абман'²¹, *абсац* 'абцас', *агніста*, *агнісце* 'горача, пякуча', *адлог* 'аблога, залеж', *айчызна*, *акрыццё* 'накрыццё, прыкрыццё', *аполудні* 'апоўдні', *асладжаць*, *астатні*, *бардзеі*, *блыснуць*, *боскі*, *бракаваць*, *будоўліна*, *вальчыць*, *варстат*, *відзец*²², *выперці* 'выцесніць' (гл. вышэй), *вясоласць*, *ганчак* (у зборніку гэта слова надрукавана як *танчак*), *гвар* (у зборніку гэта сло-

¹⁹ Слова *сярмяга* ў СМК тлумачыцца толькі ў прамым значэнні, як верхняе адзенне з даматканага сукна (СМК, т. 5, с. 80).

²⁰ Гаворачы пра асаблівасці беларускай літаратурнай мовы XIX ст., варта ўлічваць тое, што творцамі ў гэты час, як сцвярджаецца, былі выключна прадстаўнікі шляхты [41, с. 204]. Тая акалічнасць, што беларускамоўныя літаратурныя творы ў XIX ст. часта пісалі шляхціцы, магла прывесці да ўспрымання самой беларускай літаратурнай мовы гэтага часу як шляхецкай (водгукі чаго, як паказана вышэй, часам мелі месца ў пачатку XX ст.).

²¹ Для эканоміі плошчы тут і далей значэнні беларускіх слоў (паводле СМК, за выняткам тых выпадкаў, калі ў слоўніку дадзена недакладнае ці няправільнае значэнне) і польскія адпаведнікі будуць прыводзіцца ў тых выпадках, калі беларускія словы фігуравалі ў непрынятай сучаснай практыкай форме, і (або) калі гэтыя словы, значэнні і адпаведнікі малавядомыя, і (або) калі ўказанне на польскія адпаведнікі адсутнічае ў СМК.

²² Маючы на ўвазе зыходнае польска-беларускае двухмоўе і польскія літаратурныя прыярытэты паэта, можна было б меркаваць, што форма *відзец* мае польскае, а не рускае паходжанне (на суперак меркаванню, выказанаму І. А. Гапоненкай [26, с. 200]). Найбольш прымальна для штудый па гісторыі беларускай літаратурнай мовы пачатку XX ст. было б трактаваць слова *відзец* як народна-дыялектнае, пакідаючы пытанне яго паходжання (польскага або рускага) за дужкамі.

ва надрукавана як *гвар*) ‘галас, гармідар’ (польск. *gwar* ‘шум, гоман, гамана’), *гмах* (у зборніку гэ-та слова надрукавана як *гмах*), *дазнаць* ‘зведаць’, *дастаць* ‘здабыць, атрымаць’, *дбаць*, *двузлотка*, *думны*, *енк*, *жычлівы*, *загарак* (у раздзеле «Абмылкі» змешчана заўвага, што гэта слова неабходна было надрукаваць як *загарак*), *зазнаць*, *зайздрасць*, *запанаваць*, *застава* ‘заклад’, *заўчэсна* (у зборніку гэта слова суправаджалася глосай ‘зарана’), *захэнцаць*, *збадаць* ‘даследаваць, асэнсавачь’, *збудзіцца*²³, *зваротак* ‘абарот’ (польск. *zwrot* ‘паварот’ і *zwrotka* ‘страфа’), *згнесціся*²⁴ (польск. *zgnieść się* ‘змяцца, скамечыцца’), *зіханне* ‘задышка’ (польск. *związany* ‘задыханы’), *змагі* ‘перамагчы, адолець’ (пераходны дзеяслоў, польск. *złóć* ‘то’), *зрасці* ‘вырасці’ (польск. *wzróść*), *іміа*, *кадзіла* ‘кадзіла’, *касцёл*, *каханне*, *кахачь*, *кепска*, *кнея* ‘лясныя нетры; гушчар’²⁵, *краніла*, *ксьёндз*, *ксьёнжска*, *лётны* ‘хуткі’, *літасць*, *любіцца*²⁶, *маралы* ‘павучанні, натаці’, *марне* ‘марна’, *мгла* ‘туман’²⁷, *міласць* ‘каханне’²⁸, *млосць*, *мусіць*, *напіс*, **наплутаць* (**наплуціць*) ‘наблытаць’ (польск. *napłatać* ‘наблытаць’)²⁹, *наспа*, *наўчыць*, *непачэсна* ‘непрыглядна’, *нэндза*, *нядбала*, *пабудка* ‘сігнал, які будзіць або кліча да дзеяння’, *пагарда*, *пагарджаць*, *паглед*, *паграбовы* ‘пахавальны’, *пажытак* ‘карысць’, *пазбыць*, *пакуса* ‘спакуса’, *памятка* ‘напамінак’, *панаванне*, *паняверка*, **паперці* (**папрэць*)³⁰, *парадна* ‘акуратна’, *патрапіць*, *пахлебства* ‘лісліваць», *пачцівы*, *паэта*, *пекна*, *плён*, *прамена* ‘перамена’, *працавіты*, *прашкода* ‘перашкода’, *прышлы*, *прэце* ‘ж (жа)’³¹, *пукацца* ‘распускацца’, *рабак* ‘чарвяк’, *роіцца* ‘быць у вялікай колькасці’, *роіць* ‘думаць, марыць’, *роль* ‘ралля’, *рушыцца*, *рыдлёўка*, *рэшта*, *самавіта*, *святцаны*, *скарга*, *спаткаць*, *сумленне*, *супольны*, *счырванець*, *туж* ‘вось-вось’, *убірацца* ‘адзявацца’, *убогі* ‘бедны’, *улудны* ‘падманны’, **успаць* (**успіць*)³², *цягам* і інш.

Марфалогія. У парадыхмах назоўніка як з’яву, выкліканую польскім уплывам, можам трактаваць формы творнага склону назоўнікаў жаночага роду на *-ай*, *-яй* (*ночай*, *восеняй*). Слова *моль* Янка Купала ўжывае ў форме мужчынскага роду. Звяртае на сябе ўвагу наяўнасць формаў множнага ліку некато-

²³Лексема *збудзіцца* адлюстравана ў ТСБМ (з паметай *разм.*) поруч з формай *збудзіць* (таксама з паметай *разм.*). Гэта слова ўжывалася ў Янкі Купала пад уплывам маўлення яго асяроддзя. Дадзеная лексема ўказвае на сувязь з польскай мовай (польск. *zbudzić*). У лік аўтараў, з чых твораў для ТСБМ узяты ілюстрацыі, трапілі толькі тыя, што непасрэдна сутыкаліся з польскай мовай і добра яе ведалі (Янка Купала, Піліп Пестрак, Максім Танк).

²⁴Вызначэнне семантыкі слова *згнесціся* на аснове словазлучэння *воля згняецца сілаю, пятлёй* у СМК як ‘давесці да цяжкага, прыгнечанага стану, змушыцца’ трэба прызнаць няўдалым. Слова *згнесціся* ўжыта тут у значэнні ‘задушыцца’.

²⁵Я. Карскі трактаваў гэтыя слова як малаўжывальнае [31, с. 7], між тым яно сустракалася яшчэ ў пісьменніку XIX ст., некаторых сучаснікаў Янкі Купала (Алесь Гарун, Цішка Гартны). Акрамя таго, дадзеная лексема пашырана ў польскай мове. У акадэмічным выданні «Гісторыя беларускай літаратурнай мовы» (1968) лексема *кнея* фігуруе адначасова і як купалаўскі паланізм, і як яго, а таксама Цішкі Гартнага, дыялектызм [25, с. 238, 232].

²⁶Лексема *любіцца* адлюстравана ў ТСБМ (з паметай *разм.*) як ‘любіць адзін аднаго’ і ўяўляе сабой інтэгральную частку сучаснай беларускай літаратурнай мовы. У Янкі Купала дадзенае слова ўжывалася ў тым ліку ў не зафіксаваным у слоўніку «несучасным» значэнні ‘паважаць адзін аднаго’ (СМК, т. 3, с. 38). У гэтым выпадку слова ўяўляе сабой кальку шляхецкага польскамоўнага вітанья-тоста *Kochajmy się!*, што відаць у тым ліку з прыведзенай у СМК цытаты з перакладу з польскай мовы лібрэта оперы «Галька»: *Мілай браціці дзякуй наша, / Прыязнь іх вядома нам. / Чаркі ўверх! Здароўе ваіна! / Любімося!* (Купала ПЗТ 9-1, с. 8).

²⁷У СМК лексема *мгла* прыводзіцца з паметай *руск.* і мае значэнне ‘імгла, смуга’ (СМК, т. 3, с. 81), аднак у некаторых выпадках ужывання гэтага назоўніка Янкам Купалам трэба бачыць сувязь з польскім словам *mgła* ‘туман’.

²⁸Слова *міласць* у значэнні ‘каханне’ ў СМК не адлюстравана.

²⁹Факт адзінкавага выкарыстання ў беларускамоўных творах Янкам Купалам некаторых польскіх дзеясловаў або калек з іх часам не дае магчымасці належным чынам рэканструяваць зыходныя беларускія формы такіх слоў. Прыкладам такога выкарыстання з’яўляецца ўжыванне выразу *часам чорт наплуце* ў вершы «Паніч і Марыся», які ў працэсе пазнейшага рэдагавання прыняў выгляд *часам чорт наплуце*. Гэта ўнікальнае ўжыванне, яны звязаны з польскімі дзеясловамі *napłatać* ‘наблытаць’ і *porplatać* ‘зблытаць’. Тут складана сказаць, ці мае ўжытая паэтам, напрыклад, першая форма *наплуце* якую-небудзь зыходную беларускую форму, а калі мае, то якую: **наплутаць* ці **наплуціць*. Калі гаворка ідзе пра другую форму, то цяжкасці ў вызначэнні зыходнай для яе формы ўскосна адлюстраваны ў СМК, дзе на падставе прыведзенай цытаты ідэнтыфікавана ўстойлівае словазлучэнне *чорт наплуце* без вылучэння зыходнай формы (СМК, т. 3, с. 350).

³⁰Значэнні гэтага дзеяслова (дакладней двух розных, беларускага і польскага, дзеясловаў) дадзены (СМК, т. 3, с. 349) на аснове цытат з вершаў «Аб мужыцкай долі» (*Скора з чэрвямі сам-насам / Смерць напрэ жыць бедняка*) і «З песень беларускага мужыка» (*Я усё заклану, / Усё сілай напру*) няправільна (‘адправіць на той свет’, ‘змагчы’). Калі ў першым выпадку слова *напрэ* ўяўляе сабой форму дзеяслова *паперці* і значыць ‘пагнаць’, то ў другім выпадку, падобна да выкарыстання Янкам Купалам формаў *наплуце* (*наплуце*) і *ўсплю*, тут была ўжыта форма, вытворная ад польскага дзеяслова *poprzeć* ‘падтрымаць, падмацаваць’. Як і ў выпадку ўжывання Янкам Купалам формаў *наплуце* (*наплуце*) і *ўсплю*, у другім выпадку застаецца актуальным вызначэнне зыходнай беларускай формы (**паперці* ці **напрэць*).

³¹Гэта часціца была ўжыта ў вершы «Гоніш мяне, панічок...» (*бо рабак ты ж прэце*) і ў паэме «Адплата каханню» (*адзін чалавек жа не спіць нешта прэце*), але пры паўторных узнаўленнях гэтых твораў адпаведныя месцы былі адрэдагаваны наступным чынам: *бо рабак ты з смецця і адзін чалавек толькі сну не знаходзе*. З нагоды ўжывання слова *прэце* ў вершы А. Паўловіча ў дакладзе 1925 г. «Да пытання аб укладанні слоўніка жывой беларускай мовы» С. Некрашэвіч трактаваў яго значэнне як ‘аднак’ і заўважыў, што яго ўжыванне – гэта «рэзультат няведання беларускай мовы» [4, с. 74–75].

³²Выпадок, падобны да выкарыстання формаў *наплуце* (*наплуце*). У вершы «Дзяўчынка, галубка мая!» была ўжыта форма *ўсплю* (*Сагрэю на белай грудзі, / Уцехаі каханню ўсплю*), вытворная ад польскага дзеяслова *uśpić* ‘убаюкаць, закалыхаць’, пазней выпраўленая на *прысплю*. Унікальнасць ужывання ў рамках беларускага маўлення формы *ўсплю* не дае магчымасці рэканструяваць зыходную беларускую форму.

рых абстрактных назоўнікаў, якія ў беларускай мове такіх формаў не маюць: *смехі* (*шыдэрскія смехі*), *смуткі* (*смуткаў маіх дзеці*)³³.

Уплыў польскай мовы прасочваецца ва ўжыванні некаторых кароткіх формаў субстантываванага прыметнікаў тыпу *марныя золты* замест *марныя золтыя*.

У парадыхмах лічэбніка да формаў, аналагічных ці падобных да польскіх, адносім форму роднага склону *аднэй*, утвораную ад лічэбніка *адна* (*аднэй з найбяднейшых*), формы з канчаткамі *-ох*, *-эх* лічэбніка *два*, *дзе* (*з дзвёх пліт жорны*).

Звяртае на сябе ўвагу выпадак ужывання польскай энклітычнай формы *сіе* вінавальнага склону займенніка *ты* (*Жаль ця здойме такі!*).

Найбольшы ўплыў польскай мовы на марфалагічным узроўні знаходзім у парадыхмах дзеяслова.

Дзеяслоўнае кіраванне ў шэрагу выпадкаў супадае з кіраваннем у польскай мове: *даказаць чаго* ‘дабіцца’ (*і славы дакажа* ‘даб’ецца’), *зрадзіць каго* (*зрадзіў іх лёс*), *карыстаць з чаго* (*з працы маея карыстае другі*), *насмязца з каго* (*з яго кожны насмязца*), *узяць за каго* (*за жонку вазьму*), *упадаць на чым* (*з часам людзі ўпадаюць на сіле*) і інш.

Верагодна, уплывам польскай мовы тлумачацца формы загаднага ладу без канчатка тыпу *валь* (да *валіць*) і з канчаткамі *-ый* (*-ій*) тыпу *пій* (у раздзеле «Абмылкі» змешчана заўвага, што гэту форму неабходна было надрукаваць як *пі*), *жыйма*³⁴, *забій*, *пачнійма*³⁵.

У шэрагу выпадкаў Янка Купала ўжывае пэўныя «асколкі» парадыхмаў польскіх дзеясловаў, у той ці іншай ступені прыстасаваныя для ўжывання ў беларускай мове. Тут маюцца на ўвазе такія формы, як *вызве* (як *іх вызве гора*) (польск. *wyźwie* ад *wyźwać* ‘выклікаць, вызваць’)³⁶, *выпра* ‘выцесніць’ (*выпра дастатак*) (польск. *wyprze* ад *wyprzeć* ‘выцесніць’), *здойме* ‘ахопіць’ (*жаль ця здойме такі*) (польск. *zdejmie* ад *zdyć* ‘ахапіць’), *папру* ‘падтрымаю, падмацую’ (*Я усё заклану, / Усё сілай папру*) (польск. *poprze* ад *poprzeć* ‘падтрымаць, падмацаваць’), *патнець* ‘пакусае’ (*пацук рукопісі патнець*) (польск. *potnie* ад *rosić* ‘пакусаць’), *усплю* ‘закалыхаю’ (*уцехаі каханя ўсплю*) (польск. *uśpię* ад *uśpić* ‘усыпіць; закалыхаць’) і інш. Як ужо заўважана вышэй, ужыванне такіх формаў ставіць пытанне пра тое, ці былі ўвогуле пэўныя польскія дзеясловы запазычаны беларускай мовай, якой павінна быць іх зыходная беларуская форма і ці магчыма яе рэканструяваць. У рамках тэорыі пераклучэння кодаў можам гаварыць, што ў гэтых выпадках у беларускае «матрычнае» маўленне *ad hoc* рабіліся «гасцявыя» ўстаўкі з польскай мовы, што, аднак, не прыводзіла да запазычвання беларускай мовай такім чынам ужытых польскіх дзеясловаў.

Для прыслоўяў канстатуем ужыванне слоў *дзе* ‘дзе’, *туж* ‘вось-вось’, параўнальную форму *выжэй* ‘вышэй’³⁷ і шматлікія формы, утвораныя паводле польскага ўзору (*акуратне*, *балесня*, *бясплатне*, *вечне*, *заўчэсне*, *нязмення* і інш.).

У зборніку сустракаюцца польскія злучальны і ўступальны злучнікі *а* (*меў некалькі сёстраў, а стройных і мілых*) і *хоцяж* (*хоцяж сэрца, што за сэрца*), часціца *прэце* ‘усё ж’ (*бо рабак ты прэце*).

Да ліку словаўтваральных адпаведнасцей належаць шматлікія з’явы, якія зафіксаваны найперш для дзеясловаў (*дазнаць*, *зазнаць*, *збудзіцца*, *карыстаць*, *сплываць*, *счырванець*, **успаць* (**успіць*) і інш.).

Шэраг слоў і формаў ужыты з націскам, уласцівым польскай мове: *выгóда*, *ліпóвы*, *пахвáла*, *хвáла* і інш.

Сінтаксіс. У гэтай сферы назіраем вялікую колькасць канструкцый, устойлівых спалучэнняў і фразеалагічных выразаў, якія маюць адпаведнікі ў польскай мове: дзеяслоўную звязку *ёсць* з назоўнікам (займеннікам) у форме творнага склону (*чым ёсць для народа ўпадак і хвала*), выразы *на разе*, *у астатку* (на ўзор польск. *na ostatek* ‘на канец, на заканчэнне’), канструкцыю прычыны з прыназоўнікам *праз* (*праз зэмсту*), устойлівы выраз *развязаць загадку* і інш.

Наяўнасць польскіх (шляхецкіх) элементаў у паэме «Адплата каханя». У некаторых творах Янка Купала, дзе ёсць героі-шляхціцы, знаходзім асабліва вялікую колькасць элементаў, абумоўленых польскім уплывам. Такім творам з’яўляецца паэма «Адплата каханя», галоўнымі героямі якой выступаюць закаханыя багатая шляхцянка Зося і парабак Янка. У камунікацыі паміж прадстаўнікамі розных палоў, сялянамі і шляхцянкамі, сялянцамі і шляхціцамі, уцягнутымі ў рамантычныя адносіны, мела месца маўленчая акамадацыя, вынікам якой было збліжэнне асаблівасцей іх маўлення: носьбіты ў значнай

³³На гэту з’яву звяртаў увагу А. Каўрус [32, с. 283–284], аднак не праводзіў паралелі з польскай мовай.

³⁴На ўжыванне Янкам Купалам формы *жыйма* звярнуў увагу яшчэ Я. Карскі.

³⁵Інтэрпрэтуючы формы дзеясловаў загаднага ладу тыпу *ступ*, *паглядзь*, *бач* у творах В. Дуніна-Марцінкевіча, Л. Шакуна трактуе іх як «марфалагічныя дыялектызмы» [42, с. 203].

³⁶А. Каўрус адносіць форму *вызве* ‘вызаве’ да (чыста) народнай [32, с. 281].

³⁷На яе ўжыванне Янкам Купалам звярнуў увагу яшчэ Я. Карскі.

ступені польскай мовы набліжалі сваё маўленне да беларускага і наадварот. У адносна невялікай паэме знаходзім каля 60 выпадкаў, якія ілюструюць уплыў польскай мовы на мову гэтага твора: *ашчэрца*, *блюзнерца*, *балесць*, *бяспечна*, *вальчыць*, *відзець*, *ганяць да чаго* (*ганяў да работы*), *гдзе*, *гонты*, *дазнаць*, дзеяслоў *даказаць* з дапаўненнем у форме роднага склону са значэннем ‘дабіцца’ (*даказаць славы*) паводле польск. *dokazać*, *заблыскаць*, *збадаці*, *збродня* ‘злачынства’, *зграбненька*, пераходны дзеяслоў *зрадзіць* з аб’ектам у форме вінавальнага склону (*лёс чорны іх здрадзіў*) (польск. *zdradzić kogoś*), *зэмста*, *істы* ‘сапраўдны’, *катлет* ‘катлета’, *кахацца*, *кленкаць* ‘кленчыць’, *мара* ‘здань’, *марне*, *марны* ‘нязначны’, *места* ‘горад’, *міласць* ‘каханне’, *млека*, *мсцівы* ‘помслівы’, *няўмысне*, *пакленчыць*, *пакуса*, *паненка*, *паняверка*, *пасажны(-ая)* ‘які(-ая) мае пасаг’, *патрафіць*, *пекны*, *праняць* ‘вызначыць, растлумачыць’ (*хто пройме, прагледзе спатканні, гулянкі* (польск. *ująć* ‘тс’³⁸), *прышласць* ‘будучыня’, *прэце*, *развязаць загадку*, *разнеціць* ‘распаліць, узбудзіць’ (*Так смутна, так горка таму жыць на свеце, / Каму лёс каханья ў душы не разнеце*) (польск. *roznieścić*), *сплываць*, *спрухнеўшы* ‘спарухнелы’, *схадзка* ‘сустрэча, спатканне’, *убогі* ‘бедны’, *цікавасць* (пабочнае слова) ‘цікава’, *чыгаць* ‘падпільноўваць’ (*а сколькі на цёмных святлейшых чыгае*), *чыніць*, *чэсць*, *шальмоўства*, *штохвіля*. З апасродкаваным польскім уплывам у гэтым творы, відавочна, звязаны таксама канструкцыі *карыстаць з чаго*, *паехаць да Мінска*, *здоровы на чым* (*сіле*), *таго дня*, *мець за жонку*, дзеяслоўныя формы *забіў* (загадны лад) і *падопчэ* (форма будучага часу 3-й асобы дзеяслова *падэптаць*, паводле польск. *podęptać* ‘патаптаць’), злучальны злучнік *а* (*меў некалькі сёстраў, а стройных і мілых*), фразеалагізм *косць з косці*, зрух націску ў прыслоўі *прыкладна* ‘узорна’ і ў прыметніку *круты* (*пад горкай, пад крутай*), формах дзеясловаў загаднага ладу *слухайце* (загадны лад), *прысягне* (будучы час), у прыназоўнікава-іменным спалучэнні ў *бóры* і інш.

Адметна, што такога тыпу з’явы фіксуюцца і ў тым фрагменце твора, у якім падзеі выкладзены часткова з пункту гледжання парабка Янкi і, значыць, ёсць падставы меркаваць, што іх можна было б прывесці на беларускай мове без адзнак шляхецкага маўлення. У гэтым фрагменце знаходзім форму будучага часу 3-й асобы *азвецца* дзеяслова *азвацца* (польск. *ozwie się*), дзеяслоў *збудзіцца* (польск. *zbudzić się*), прыназоўнік *да ў* канструкцыях *выйсці да саду*, *паехаць да Мінска*, прыназоўнік *за ў* канструкцыі *мець за жонку*, прыназоўнік *прад*, канструкцыя *таго дня* ‘ў той дзень’ (польск. *tego dnia*), назоўнікі *зданне* ‘здань’, *міласць* ‘каханне’, *паняверка*, *відма*, прыметнік *пачцівы* як азначэнне да неасабовага назоўніка з незвычайным для беларускай мовы значэннем (*пачцівая* ‘сумленая праца’) (польск. *rozczywu* ‘адкрыты; шчыры’), прыметнік *акропны*, прыслоўе *туж* ‘тут жа’ (польск. *tuż* ‘побач, тут жа’).

Шэраг слоў і формаў з гэтага твора (*акропны*, *ашчэрца*, *вальчыць*, *спрухнеўшы*, *схадзка*, *чыгаць* і інш.) пазней былі выпраўлены³⁹.

Асабліва адчувальны апасродкаваны польскі ўплыў у творах Янкi Купалы бывае ў тых сітуацыях, калі мае месца канцэнтрацыя польскіх з’яў у пэўных кароткіх кантэкстах, што можа нагадваць польскамоўныя ўстаўкі-ўрэзкі ў духу пераклучэння кодаў. З такімі выпадкамі сутыкаемся ў наступных фрагментах: *слухайце прыкладна*, *акропнаю зэмтай палае блюзнерца*, *марныя золты* (слова *марны* ўжыта тут з неўласцівым беларускай мове значэннем ‘нікчэмны’, форма *золты* ўжыта замест беларускай формы *золтыя*), *жаль ця здойме*, *праз зэмсту* (звяртае ўвагу і сама канструкцыя, і слова *зэмста*), *таго дня да Мінска паехала Зося* і інш.

Рысы шляхецкай разнавіднасці беларускай мовы ў п’есе «Паўлінка» (1912). Як заўважана вышэй, у канцы 1950-х – пачатку 1960-х гг. мовазнавец М. Жыркевіч, літаратуразнаўцы М. Ярош і А. Семяновіч выказалі важныя меркаванні пра п’есу «Паўлінка», у якой яны знайшлі ў тым ліку адлюстраванне жаргону дробнай шляхты, стылю бытавой мовы правінцыяльнай беларускай шляхты. Тут можам дадаць, што, рэдагуючы твор для пазнейшых выданняў, Янка Купала імкнуўся ўдасканаліць моўныя партрэты герояў, у тым ліку тых, хто карыстаўся шляхецкім маўленнем (такім прадстаўніком у творы быў не толькі Адольф Быкоўскі) або ў асобных выпадках, наадварот, нівеліраваць рысы такога маўлення. На нашу думку, такое ўдасканаленне шляхецкіх моўных характарыстык паэт правёў з дапамогай замены фрагмента *таго-сяго для прадання на таго-сяго да прадання* (рэпліка Паўлінкі), *устаўкі каханенькая, родненькая* (моўная партыя Сцяпана Крыніцкага), *тудэма-сюдэма* (моўная партыя Агаты Пустарэвіч) і *пане дабрадзею* (моўная партыя Пранціся Пустарэвіча). А замена выразу *маніцца трох гасцей быць на маніцца трохі гасцей быць* (рэпліка Паўлінкі), наадварот, дазволіла пазбегнуць рыс такога маўлення. Ва ўсіх пералічаных выпадках можа быць устаноўлена

³⁸У СМК лексема *праняць* тлумачыцца як ‘асэнсываць’.

³⁹Залежнасць характару мовы твора ад яго зместу, прадэманстраваная ў паэме «Адплата каханья», мае сілу і ў некаторых іншых выпадках (верш «Паніч і Марыся», паэма «Нікому»).

пэўная сувязь з польскай мовай. У адносінах да менш відавочнага прыкладу *тудэма-сюдэма* адзначым, што ў польскай літаратурнай мове (у адрозненне ад беларускай) ёсць займеннікі са значэннем кірунку тыпу *któređy* 'як, якой дарогай', *tamtędy* 'тым шляхам, той дарогай' [43, с. 427]. На прыкладзе выразу *тудэма-сюдэма*, на нашу думку, можна назіраць творчае выкарыстанне ў беларускай літаратурнай мове падобнага займенніка. Не зафіксаванае ў нарматыўнай граматыцы беларускай мовы спалучэнне з родным склонам лічэбніка (*маніцца трох гасцей быць*) у сваёй аснове можа мець польскую мадэль. Уведзенае новае спалучэнне *маніцца трохі гасцей быць* выглядае не так каларытна, вельмі агульна. Гэта праўка зроблена для нівеліравання характэрных моўных асаблівасцей герояў у рамках агульнай нармалізацыі мовы.

Звяртае ўвагу тое, што, падобна да іншых выпадкаў, некаторыя спосабы выказвання персанажаў п'есы «Паўлінка», якія можна было б ахарактарызаваць як уласцівыя шляхце, залічаны даследчыкамі да чыста народных рыс. Напрыклад, у тым ліку як сведчанне «глыбокіх ведаў беларускай народнай мовы, яе спецыфічных зваротаў, ідыём» [14, с. 137] (цыт. паводле [15, с. 131–132]) разглядаюцца наступныя прыклады, за якімі можна бачыць не столькі беларускія народныя выразы, колькі польскамоўныя (і, значыць, верагодна, шляхецкія) формульныя, сінтаксічныя або лексічныя прататыпы: *складзен да танцаў*, *як закрыстыян да ружанцаў* (польск. *do tańca i do różańca*), *дзе дзюркі ў носе і сканчылося* (польск. *dwie dziurki w nosie i skończyło się*), *гарэтык* (польск. *heretyk*), *недавярак* (польск. *niedowiarek*), *Бог найвышэйшы, міласэрны* (польск. *Bóg najwyższy, miłosierny*), *у сваім часе 'у свой час'* (польск. *w swoim czasie*), *неспакойства* (польск. *niepokój*), *высвенчу гэтай пляшкай* і інш. Фрагментам шляхецка-каталіцкага прывітання з'яўляецца вокліч *Пахвалёны!* як частка выразу *Бэндзе пахвалёны Езус Хрыстус*.

Даследаванне моўных партый герояў п'есы «Паўлінка» ў ракурсе вывучэнне асаблівасцей шляхецкага маўлення заслугоўвае большай увагі.

Параўнанне мовы першых паэтычных зборнікаў Янкі Купалы і Якуба Коласа. Мове зборніка Якуба Коласа «Песні жалбы» (1910) таксама ўласціва наяўнасць народнага пласта і польскага складніка (словы тыпу *астатны* 'астатні', *борзда*, *вясковы*, *даставаць* 'здабываць', *дзюгі* 'дарагі', *зпытанне*, *заспяваць*, *злоты*, *кабета*, *марне*, *мова*, *несканчоны*, *паняверка*, *пражагнаць*, *прамова*, *ральнік*, *скарга*, *скрыдла*, *спатканне*, *сумленне*, *ягомасць* і інш.), што збліжае мову гэтай кнігі з мовай Янкі Купалы. Аднак паміж мовай першых зборнікаў двух класікаў існуе значная розніца.

У мове зборніка «Песні жалбы» сустракаюцца пераважна тыя «непазбежныя», аналагічныя польскай мове, адзінкі, якія шырока ўжываліся ў штодзённым маўленні таго часу. У зборніку на фоне багацця простага народнай лексікі культурная і агульналітаратурная абстрактная лексіка ахарактарызуецца параўнальнай нешматлікасцю. Граматычныя ўплывы польскай мовы ў творчасці Якуба Коласа не назіраюцца.

Асаблівасці польскай мовы ў зборніку Янкі Купалы «Жалейка» сустракаюцца не толькі на лексічным, але і на граматычным узроўні. У кнізе ёсць фрагменты, якія можна трактаваць у рамках пэўнай ідыясінкразіі першапачаткова польскамоўнага паэта, які недастаткова добра ведаў беларускую мову, і дактрыны пераклучэння (беларускага і польскага) кодаў. У жніўні 1907 г. праз паштовую скрынку газеты «Наша ніва» Янка Купала атрымаў наступную рэкамендацыю: «...не ўжывайце беларускіх слоў малавядомых, так званых правінцыяналізмаў» (Купала ПЗТ 9-2, с. 64). У зборніку «Жалейка» доволі многа абстрактнай і культурнай лексікі. Гэта можна патлумачыць валоданнем паэтам разнастайнай агульналітаратурнай лексікай, ужывальнай у той час у культурных асяродках і беларускай літаратурнай мове. Ужо ў 1911 г., аглядаючы літаратуру 1910 г., М. Багдановіч адзначаў, што «ні ў жаднага нашага паэты няма такога багатага слава, як у Купалы»⁴⁰ [44, с. 186].

Абзначаная розніца паміж мовай дзвюх кніг часткова звязана з праблематыкай коласаўскага і купалаўскага зборнікаў. Тэматыка кнігі «Песні жалбы» больш традыцыйная ў параўнанні з тэматыкай зборніка «Жалейка». Купалаўская кніга ў большай ступені, чым коласаўская, адрасавана несялянскаму чытачу. Але адрозненне творчых індывідуальнасцей тлумачыць не ўсе адрозненні ў мове паэтаў. Асаблівасці мовы зборніка Янкі Купалы «Жалейка» – гэта асаблівасці кнігі, напісанай шляхціцам-католікам у тым ліку для адукаваных шляхціцаў-католікаў з выкарыстаннем асаблівасцей мовы свайго асяроддзя, кнігі, напісанай чалавекам, які ведаў польскую мову і карыстаўся ёй, захапляўся польскай літаратурай.

⁴⁰Што да яшчэ больш ранніх твораў, то М. Багдановіч адзначаў іх слабую апрацоўку з боку формы і мовы і пэўную неакуратнасць («нядбаласць»). Паводле крытыка, паэт зусім не цікавіўся, «у якія формы і як выліваліся яго думкі». У прыватнасці, аўтар зборніка «Вянок» крытычна адазваўся пра словы *дым* і *чырвоны* ў радку *Спалі вас, песні, дым чырвоны*, лексему *гарысты* ў радку *Хоць гарыста яна, камяніста яна* (пра Беларусь), слова *барабаніць* у радку *Дзе свістала каса, барабаніў дзе плуг* [44, с. 186]. Відавочна, што М. Багдановіч крытыкаваў Янку Купалу не за якасць яго мовы як мовы нарматыўна-літаратурнай (у гэтай сферы М. Багдановіч сам меў складанасці), а за асаблівасці паэтычнай мовы зборніка «Жалейка».

На жаль, няма непасрэдных водгукаў 1908 г. – пачатку 1910-х гг., дзе б разглядалася мова зборніка «Жалейка». Паказальна, што мова другога зборніка Янкі Купалы «Гусляр» (1910) у параўнанні з першай кнігай была часткова нівеліравана, пазбаўлена шэрага рыс, уласцівых першаму зборніку. Можна дапусціць, што гэта адбылося дзякуючы ў тым ліку праведзенаму Янкам Купалам аналізу некаторых асаблівасцей мовы сваёй першай кнігі, частка з якіх была прызнана ім непажаданай. Веданне характэрных рыс шляхецкага маўлення, аднак, неўзабаве зноў спатрэбілася Янку Купалу, калі ён пісаў п'есу «Паўлінка» і іншыя творы.

Заклучэнне

Дапаўненне набору звычайных пунктаў суднясення, пры дапамозе якіх кваліфікуецца літаратурны узус пачатку XX ст. (народнай беларускай мовы, беларускай пісьмовай мовы XIX – пачатку XX ст., старабеларускай мовы і трох «чужых» – рускай, польскай і ўкраінскай – літаратурных моў), такой разнавіднасцю беларускай мовы, як шляхецкая разнавіднасць і (або) культурнае кайнэ, утрымлівае ў сабе значныя рызыкі. Галоўная з іх – адсутнасць напісаных слоўніка і граматыкі шляхецкай разнавіднасці беларускай мовы. Вызначыць, якія рысы абавязкова варта трактаваць як прыналежныя да шляхецкага маўлення ці культурнага кайнэ, вельмі складана, паколькі гэтыя разнавіднасці (асабліва другая з іх) не маюць цвёрда акрэсленых меж.

Трэба, аднак, сказаць, што пры звычайнай цяпер практыцы даследаванняў гісторыі літаратурнай мовы адсутнасць аб'ектыўных крытэрыяў назіраецца таксама часта. Напрыклад, такая разнавіднасць, як народная мова, таксама не мае кананічнага слоўніка і граматыкі (не гаворым ужо пра тое, што ў дыялектных слоўніках зафіксавана звычайна не аб'ектыўна існуючая ў гаворках, а добра «прасеяная» згодна з тымі або іншымі ўстаноўкамі лінгвістаў лексіка). Такая абавязковая праява народнай мовы, як дыялектызм, у працах па гісторыі літаратурнай мовы таксама акрэсліваецца неадназначна. Паняцце «дыялектызм» для прац па гісторыі літаратурнай мовы можа мець гістарычнае вымярэнне: пэўныя словы становяцца дыялектызмамі не раней, чым тады, калі пры наяўным стане развіцця літаратурнай мовы яны пачынаюць успрымацца як рэгіянальна абмежаваныя адзінкі, супрацьпастаўленыя літаратурнай мове. Між тым у працах па гісторыі літаратурнай мовы нярэдка, асабліва апошнім часам, сустракаем ся з феноменам зваротнага праецыравання, калі нейкія старыя моўныя з'явы (якія бытавалі ў іншых сітуацыях і ў іншых умовах) кваліфікуюцца з апорай на сучасныя ўяўленні пра нарматыўнасць беларускай мовы. Часта можна спрачацца, ці належыць тая або іншая з'ява да народнага маўлення, ці з'яўляецца яна дыялектнай, ці, магчыма, яна належыць да нейкай іншай разнавіднасці і народна-дыялектнай не з'яўляецца. Напрыклад, формы *вызве* 'вызаве', *гойна*, *запрэча* 'запярэча', *камед'я*⁴¹, *праступіць* 'пераступіць', *прашкода* 'перашкода', зафіксаваныя ў творах Янкі Купалы, аднесены А. Каўрусам да (чыста) народных. Але ў гэтых выпадках можа абмяркоўвацца пытанне польскага ўплыву. Нягледзячы на ўказаную амбівалентнасць у працэсе прымянення такога крытэрыю суднясення, як народная мова, яна без пярэчанняў прымаецца ў якасці адной з абавязковых моўных разнавіднасцей у даследаваннях па гісторыі літаратурнай мовы.

У мове зборніка Янкі Купалы «Жалейка» і п'есы «Паўлінка» зафіксаваны шэраг рыс, якія былі неўжывальнымі або рэдкімі ў беларускай літаратурнай мове канца 1900-х – пачатку 1920-х гг. Некаторыя з іх уяўлялі сабой адметнасці, што паходзілі са шляхецкай разнавіднасці беларускай мовы. Шляхецкі варыянт пісьмовай беларускай мовы мог выступаць як дыскрэтная адзінка, пэўны рэгістр, які ў некаторых сітуацыях надаваў агульнай беларускай літаратурнай мове своеасаблівы элітарны каларыт або часам успрымаўся як рэпрэзентант беларускай мовы ўвогуле. У сувязі з тым што падчас рэформы 1933 г. былі скасаваны некаторыя рысы, актуальныя для ідэнтыфікацыі шляхецкага варыянта беларускай мовы, магчыма ставіць пытанне аб рэінтэрпрэтацыі гэтай рэформы ў святле яе скіраванасці супраць пэўных элітарных з'яў у беларускай мове, што ў выніку дало дэмакратызацыю беларускай літаратурнай мовы.

Скарачэнні

Жалейка – Купала Я. Жалейка. Пецярбург : Друк. К. Пянткоўскага, 1908 ; **Купала ПЗТ 1** – Купала Я. Поўны збор твораў. Мінск : Маст. літ., 1995. Т. 1 ; **Купала ПЗТ 9-1** – Купала Я. Поўны збор твораў. Мінск : Маст. літ., 2003. Т. 9, кн. 1 ; **Купала ПЗТ 9-2** – Купала Я. Поўны збор твораў. Мінск : Маст. літ., 2003. Т. 9, кн. 2 ; **Песні жалбы** – Колас Я. Песні жалбы. Вільня : [б. в.], 1910 ; **СМК** – Слоўнік мовы Янкі Купалы : у 8 т. Мінск : Беларус. навука, 1997–2012. Т. 1–8 ; **ТСБМ 3** – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. Мінск : Беларус. сав. энцыкл., 1979.

⁴¹У СМК (т. 2, с. 338) гэта слова фігуруе як паланізм.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Запрудскі СМ. Яўхім Карскі як даследчык польскага ўплыву на беларускую мову (на матэрыяле першага тома «Беларусаў»). У: Багдановіч ІЭ, Свістунова МІ, рэдактары. *Беларуска-польскія моўныя, літаратурныя, гістарычныя і культурныя сувязі: да 220-годдзя з дня нараджэння Адама Міцкевіча*. Мінск: БДУ; 2018. с. 228–240.
2. Запрудскі СМ. *Гісторыя беларускага мовазнаўства (1918–1941)*. Мінск: БДУ; 2015. 191 с.
3. Лёсік Я. *Збор твораў. 1921–1930*. Мінск: Логвінаў; 2003. 396 с.
4. Некрашэвіч СМ. *Выбраныя навуковыя працы*. Мінск: Беларуская навука; 2004. 190 с.
5. Некрашэвіч С, Бузук П, укладальнікі. *Праграма для збірання асаблівасцей беларускіх гаворак пераходных да суседніх моваў*. Мінск: Інстытут беларускай культуры; 1927. 74 с.
6. Запрудскі СМ. *Беларускае мовазнаўства і развіццё беларускай літаратурнай мовы: 1920–1930-я гады*. Мінск: БДУ; 2013. 367 с.
7. Воўк-Левановіч І. Пра некаторыя важнейшыя недахопы беларускай літаратурнай мовы. *Arche*. 2010;11: 354–380.
8. Воўк-Левановіч ІВ. Важнейшыя рысы гаворкі вёскі Татаркавічы і гаворак ваколічных вёсак. У: Некрашэвіч С, рэдактар. *Запіскі аддзелу гуманітарных навук. Кніга 2. Працы класа філалогіі. Том 1*. Мінск: Інбелкульт; 1928. с. 147–188.
9. Бузук П, Мащокевіч Я, Юргілевіч П. *Анкета для збірання матэрыялаў на беларускай мове*. Мінск: [б. в.]; 1931. 16 с.
10. Мозольков Е. Становленне беларускага літаратурнага языка і творчасць Якуба Коласа. *Дружба народаў*. 1952;3: 267–276.
11. Шакун ЛМ. *Нарыс гісторыі беларускай літаратурнай мовы*. Мінск: Дзяржаўнае вучэбна-педагагічнае выдавецтва Міністэрства асветы БССР; 1960. 223 с.
12. Жыркевіч МІ. Аб мове камедыі Я. Купалы «Паўлінка». У: Гілевіч НІ, рэдактар. *Даследаванні на беларускай і рускай мовах*. Мінск: Выдавецтва Белдзяржуніверсітэта; 1958. с. 69–80.
13. Ярош МГ. *Драматыргія Янкі Купалы*. Мінск: Выдавецтва АН БССР; 1959. 148 с.
14. Семяновіч АА. *Беларуская драматыргія (дакастрычніцкі перыяд)*. Мінск: Выдавецтва Акадэміі навук БССР; 1961. 242 с.
15. Анічэнка У, Жураўскі А, укладальнікі. *Письменник і мова. Хрэстаматыя*. Мінск: Выдавецтва Міністэрства вышэйшай, сярэдняй, спецыяльнай і прафесіянальнай адукацыі БССР; 1962. 249 с.
16. Ванковіч ЛА. Некаторыя назіранні над слоўнікам купалаўскай «Жалейкі». *Весці АН БССР. Серыя грамадскіх навук*. 1964;1:103–112.
17. Садоўскі ПВ. Мова Янкі Купалы. У: Шамякін ІП, рэдактар. *Янка Купала. Энцыклапедычны даведнік*. Мінск: Беларуская савецкая энцыклапедыя; 1986. с. 404–405.
18. Баршчэўскі А. Польскія вершы Янкі Купалы. У: Кандрацюк М, рэдактар. *Навуковы зборнік*. Беласток: Беларуская грамадска-культурнае таварыства ў Польшчы; 1964. с. 153–179.
19. Казбярुक УМ, Лойка АА, Саламевіч ІУ. Польская літаратура і Янка Купала. У: Шамякін ІП, рэдактар. *Янка Купала. Энцыклапедычны даведнік*. Мінск: Беларуская савецкая энцыклапедыя; 1986. с. 492–497.
20. Шагэрнік М. *Краёвы слоўнік Чэргенічыны*. Мінск: Інстытут беларускай культуры; 2011. 317 с.
21. Каспяровіч М. *Віцебскі краёвы слоўнік*. Мінск: Інстытут беларускай культуры; 2011. 371 с.
22. Карскі ЕФ. *Белорусы. Том 2. Язык белорусского народа. Книга 2*. Мінск: Беларуская энцыклапедыя імя П. Бровки; 2006. 502 с.
23. Ломтев ТП. *Белорусский язык*. Москва: Издательство Московского университета; 1951. 132 с.
24. Kozłowska-Doda J. *Tożsamość, losy i język najstarszych mieszkańców okolic Dociszek na Białorusi (na podstawie badań terenowych z przełomu XX i XXI w.)*. Lublin: Wydawnictwo Werset; 2021. 536 s.
25. Крамко П, Юрэвіч АК, Яновіч АІ. *Гісторыя беларускай літаратурнай мовы. Том II*. Мінск: Навука і тэхніка; 1968. 342 с.
26. Гапоненка ІА. *Лексіка беларускай літаратурнай мовы XIX – пачатку XX ст. Асаблівасці станаўлення і развіцця*. Мінск: БДУ; 2012. 307 с.
27. Толстой НІ. *История и структура славянских литературных языков*. Москва: Наука; 1988. 239 с.
28. Запрудскі СМ. *Гісторыя беларускай літаратурнай мовы (1918–1941 гг.)*. Мінск: БДУ; 2017. 115 с.
29. Дварчанін І. *Хрэстаматыя новай беларускай літаратуры (ад 1905 года)*. Вільня: Беларуская выдавецкая таварыства; 1927. 498 с.
30. Запрудскі СМ. Выпрацоўка ў 1920-я гг. канцэпцыі беларускай літаратурнай мовы. У: Прыгодзіч МР, рэдактар. *Лексікалогія беларускай мовы ў даследаваннях і каментарыях*. Мінск: БДУ; 2018. с. 5–62.
31. Запрудскі СМ. Даследаванне мовы твораў Янкі Купалы і Якуба Коласа ў 1920–50-я гг. *Часопіс Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Філалогія*. 2017;3:5–18.
32. Каўрус АА. Янка Купала. У: Міхневіч АЯ, рэдактар. *Беларуская мова. Энцыклапедыя*. Мінск: Беларуская энцыклапедыя імя Петруся Броўкі; 1994. с. 280–284.
33. Лёсік Я. *Граматыка беларускае мовы. Фанетыка*. Мінск: [б. в.]; 1926. 132 с.
34. Бобрык УА. Абстрактныя назоўнікі-наватворы ў мове Янкі Купалы. *Беларуская лінгвістыка*. 1983;22:27–31.
35. Уласенка ЛМ, Струкава СМ. Мара здзейснілася. У: Станкевіч АА, рэдактар. *Слова і час. Навуковыя чытанні, прысвечаныя памяці прафесара У. В. Анічэнка. Частка I*. Гомель: Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны; 2003. с. 16–23.
36. Лойка АА. «Жалейка». У: Шамякін ІП, рэдактар. *Янка Купала. Энцыклапедычны даведнік*. Мінск: Беларуская савецкая энцыклапедыя; 1986. с. 214–215.
37. Багдановіч І. «Жалейка» Янкі Купалы як прадвесце маладой Беларусі. *Роднае слова*. 2008;3:6–8.
38. Тарасюк ЛК. «Сцёпка Жук». У: Шамякін ІП, рэдактар. *Янка Купала. Энцыклапедычны даведнік*. Мінск: Беларуская савецкая энцыклапедыя; 1986. с. 579–580.
39. Калеснік УА. «Над магіламі». У: Шамякін ІП, рэдактар. *Янка Купала. Энцыклапедычны даведнік*. Мінск: Беларуская савецкая энцыклапедыя; 1986. с. 424.

40. Калеснік УА. «Над сваёй Айчызнай». У: Шамякін ІП, рэдактар. *Янка Купала. Эцыклапедычны даведнік*. Мінск: Беларуская савецкая эцыклапедыя; 1986. с. 426–427.
41. Radzik R. *Między zbiorowości etnicznej a wspólnotą narodową*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej; 2000. 301 s.
42. Шакун ЛМ. *Гісторыя беларускай літаратурнай мовы*. Мінск: Універсітэцкае; 1984. 319 с.
43. Лучыц-Федарэц П. Польская мова. У: Міхневіч АЯ, рэдактар. *Беларуская мова. Эцыклапедыя*. Мінск: Беларуская эцыклапедыя імя Петруся Броўкі; 1994. с. 425–427.
44. Багдановіч М. Глыбы і слаі. У: Багдановіч М. *Поўны збор твораў. Том 2*. Мінск: Навука і тэхніка; 1993. с. 185–192.

References

1. Zaprudski SM. [E. Karski as a researcher of Polish influence on Belarusian (based on the first volume of «Belarusians»)]. In: Bahdanovich IE, Svistunova MI, editors. *Belaruska-pol'skija mownyja, litaraturnyja, gistorychnyja i kul'turnyja suv'язi: da 220-god-dzja z dnja naradzhennja Adama Mickevicha* [Belarusian-Polish linguistic, literature, historic, and cultural relations: to the 220th anniversary of Adam Mickiewicz]. Minsk: Belarusian State University; 2018. p. 228–240. Belarusian.
2. Zaprudski SM. *Gistoryja belaruskaga movaznavstva (1918–1941)* [History of Belarusian linguistics (1918–1941)]. Minsk: Belarusian State University; 2015. 191 p. Belarusian.
3. Ljosik Ja. *Zbor tvoraw. 1921–1930* [Collection of works. 1921–1930]. Minsk: Logvinaw; 2003. 396 p. Belarusian.
4. Nkrashjevich SM. *Vybranyja navukovyja pracy* [Selected scientific works]. Minsk: Belaruskaja navuka; 2004. 190 p. Belarusian.
5. Nkrashjevich S, Buzuk P, compilers. *Pragrama dlja zbirannja asablivascej belaruskich gavorak perahodnyh da susednih movav* [The programme for collecting features of Belarusian dialects transitional to neighboring languages]. Minsk: Instytut bielaruskaj kul'tury; 1927. 74 p. Belarusian.
6. Zaprudski SM. *Belaruskae movaznavstva i razv'icco belaruskaj litaraturnaj movy: 1920–1930-ja gady* [The Belarusian linguistics and the development of the Belarusian standard language: 1920–1930s]. Minsk: Belarusian State University; 2013. 367 p. Belarusian.
7. Vovk-Levanovich I. [About some main shortcomings of the Belarusian standard language]. *Arche*. 2010;11:354–380. Belarusian.
8. Vovk-Levanovich IV. [Most important features of the dialect spoken in village Tatarkavichy and dialects of surrounding]. In: Nkrashjevich S, editor. *Zapiski addzelu gumanitarnykh navuk. Kniga 2. Pracy klasa filologii. Tom 1* [Papers of humanities' department. Book 2. The works of philological class. Volume 1]. Minsk: Inbielkul't; 1928. p. 147–188. Belarusian.
9. Buzuk P, Macjukevich Ja, Jurgilevich P, compilers. *Anketa dlja zbirannja matjeryjalaw pa belaruskaj move* [The questionnaire for collecting materials on the Belarusian language]. Minsk: [s. n.]; 1931. 16 p. Belarusian.
10. Mozol'kov E. [Development of Belarusian literary language and works of Jakub Kolas]. *Druzhiba narodov*. 1952;3:267–276. Russian.
11. Shakun LM. *Narys gistoryi belaruskaj litaraturnaj movy* [The outline of the history of the Belarusian standard language]. Minsk: Dzjarzhawnae vuchjebna-pedagagichnae vydavectva Ministjerstva asvety BSSR; 1960. 223 p. Belarusian.
12. Zhyrkevich MI. [On the language of Ja. Kupala's comedy «Paulinka»]. In: Gilevich NI, editor. *Dasledavanni pa belaruskaj i ruskaj movah* [Research on Belarusian and Russian languages]. Minsk: Vydavectva Beldzjarzhuniversityjeta; 1958. p. 69–80. Belarusian.
13. Jarosh MH. *Dramaturgija Janki Kupaly* [Drama works of Janka Kupala]. Minsk: Vydavectva AN BSSR; 1959. 148 p. Belarusian.
14. Semjanovich AA. *Belaruskaja dramaturgija (dakastrychnicki peryjad)* [The Belarusian drama works (Pre-October period)]. Minsk: Vydavectva Akadzemiji navuk BSSR; 1961. 242 p. Belarusian.
15. Anichjenka U, Zhurawski A, compilers. *Pis'mennik i mova. Hrjestamatyja* [The writer and language. Reader book]. Minsk: Vydavectva Ministjerstva vyshjeshaj, sjarjednaj, specyjal'naj i profesyjanal'naj adukacyi BSSR; 1962. 249 p. Belarusian.
16. Vankovich LA. [Some observations on the vocabulary of Kupala's collection «The little flute»]. *Vesci AN BSSR. Seryja hramadskich navuk*. 1964;1:103–112. Belarusian.
17. Sadowski PV. [The language of Janka Kupala]. In: Shamjakin IP, editor. *Janka Kupala. Jencyklapedychny davednik* [Janka Kupala. Encyclopedic handbook]. Minsk: Belaruskaja jencyklapedyja; 1986. p. 404–405. Belarusian.
18. Barshchjevski A. [Polish poems of Janka Kupala]. In: Kandracjuk M, editor. *Navukovy zbornik* [Scientific collection]. Bialystok: Belaruskae gramadska-kul'turnae tavarystva w Pol'shchy; 1964. p. 153–179. Belarusian.
19. Kazbjaruk UM, Loika AA, Salamevich IU. [The Polish literature and Janka Kupala]. In: Shamjakin IP, editor. *Janka Kupala. Jencyklapedychny davednik* [Janka Kupala. Encyclopedic handbook]. Minsk: Belaruskaja saveckaja jencyklapedyja; 1986. p. 492–497. Belarusian.
20. Shatjernik M. *Krajovy slounik Červienščyny* [The regional dictionary of Chjerven' area]. Minsk: Instytut belaruskaj kul'tury; 2011. 317 p. Belarusian.
21. Kaspjarovich M. *Vicebski krajovy slounik* [Viciebsk regional dictionary]. Minsk: Instytut bielaruskaj kultury; 2011. 371 p. Belarusian.
22. Karskii EF. *Belorusy. Tom 2. Yazyk belorusskogo naroda. Kniga 2* [Belarusians. Volume 2. The language of Belarusian people. Book 2]. Minsk: Belorusskaya entsiklopediya imeni P. Brovki; 2006. 502 p. Russian.
23. Lomtev TP. *Belorusskii yazyk* [Belarusian language]. Moscow: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta; 1951. 132 p. Russian.
24. Kozłowska-Doda J. *Tożsamość, losy i język najstarszych mieszkańców okolic Dociszek na Białorusi (na podstawie badań terenowych z przełomu XX i XXI w.)*. Lublin: Wydawnictwo Werset; 2021. 536 s.
25. Kramko II, Jurjevich AK, Janovich AI. *Gistoryja belaruskaj litaraturnaj movy. Tom II* [The history of the Belarusian standard language. Volume 2]. Minsk: Navuka i tjechnika; 1968. 342 p. Belarusian.

26. Gaponenka IA. *Leksika belaruskaj litaraturnaj movy XIX – pachatku XX st. Asablivasci stanawlennja i razviccja* [Vocabulary of the Belarusian standard language in the 19th – early 20th centuries. Formation and development]. Minsk: Belarusian State University; 2012. 307 p. Belarusian.
27. Tolstoi NI. *Istoriya i struktura slavyanskikh literaturnykh yazykov* [The history and structure of Slavonic standard languages]. Moscow: Nauka; 1988. 239 p. Russian.
28. Zaprudski SM. *Gistoryja belaruskaj litaraturnaj movy (1918–1941 gg.)* [The history of the Belarusian standard language (1918–1941)]. Minsk: Belarusian State University; 2017. 115 p. Belarusian.
29. Dvarchanin I. *Hrjestamatyja novaj belaruskaj litaratury (ad 1905 goda)* [The reader of the new Belarusian literature (from 1905)]. Vil'nja: Belaruskae vydaveckae tavarystva; 1927. 498 p. Belarusian.
30. Zaprudski SM. [The development of the concept of the Belarusian standard language in the 1920s]. In: Prygodzich MR, editor. *Leksikalogija belaruskaj movy w dasledavannjah i kamentaryjah* [Lexicology of the Belarusian language in research and commentaries]. Minsk: Belarusian State University; 2018. p. 5–62. Belarusian.
31. Zaprudski SM. The linguistic study of works of Janka Kupala and Jakub Kolas in 1920–50s]. *Journal of the Belarusian State University. Philology*. 2017;3:5–18. Belarusian.
32. Kawrus AA. [Janka Kupala]. In: Mihnevich AJa, editor. *Belaruskaja mova. Jencyklapedyja* [Belarusian language. Encyclopedia]. Minsk: Belaruskaja jencyklapedyja imja Petrusja Browki; 1994. p. 280–284. Belarusian.
33. Losik Ja. *Gramatyka belaruskaj movy. Fanetyka* [The grammar of the Belarusian language. Phonetics]. Minsk: [s. n.]; 1926. 132 p. Belarusian.
34. Bobryk UA. [Coining words in Janka Kupala's language (on the material of abstract nouns)]. *Belaruskaja lingvistyka*. 1983;22:27–31. Belarusian.
35. Ulasenka LM, Strukava SM. [The dream came true]. In: Stankevich AA, editor. *Slova i chas. Navukovyja chytanni, prysvechanyja pamjaci profasara U. V. Anichjenki. Chastka I* [Word and time. Scientific readings in memory of professor U. V. Anichjenka. Part 1]. Homiel: Francisk Skorina Gomel State University; 2003. p. 16–23. Belarusian.
36. Loika AA. [«The little flute»]. In: Shamjakin IP, editor. *Janka Kupala. Jencyklapedychny davednik* [Janka Kupala. Encyclopedic handbook]. Minsk: Belaruskaja saveckaja jencyklapedyja; 1986. p. 214–215. Belarusian.
37. Bahdanovich I. [«The little flute» collection by Janka Kupala as a precursor of young Belarus]. *Rodnae slova*. 2008;3:6–8. Belarusian.
38. Tarasjuk LK. [«Scjopka Žuk»]. In: Shamjakin IP, editor. *Janka Kupala. Jencyklapedychny davednik* [Janka Kupala. Encyclopedic handbook]. Minsk: Belaruskaja saveckaja jencyklapedyja; 1986. p. 579–580. Belarusian.
39. Kalesnik UA. [«Over the graves»]. In: Shamjakin IP, editor. *Janka Kupala. Jencyklapedychny davednik* [Janka Kupala. Encyclopedic handbook]. Minsk: Belaruskaja saveckaja jencyklapedyja; 1986. p. 424. Belarusian.
40. Kalesnik UA. [«Over own homeland»]. In: Shamjakin IP, editor. *Janka Kupala. Jencyklapedychny davednik* [Janka Kupala. Encyclopedic handbook]. Minsk: Belaruskaja saveckaja jencyklapedyja; 1986. p. 426–427. Belarusian.
41. Radzik R. *Między zbiorowością etniczną a wspólnotą narodową*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej; 2000. 301 s.
42. Shakun LM. *Gistoryja belaruskaj litaraturnaj movy* [The history of the Belarusian standard language]. Minsk: Universtieckae; 1984. 319 p. Belarusian.
43. Luchyc-Fedarjec II. [The Polish language]. In: Mihnevich AJ, editor. *Belaruskaja mova. Jencyklapedyja* [Belarusian language. Encyclopedia]. Minsk: Belaruskaja jencyklapedyja imja Petrusja Browki; 1994. p. 425–427. Belarusian.
44. Bahdanovich M. [Depths and layers]. In: Bahdanovich M. *Powny zbor tvoraw. Tom 2* [The complete collection of works. Volume 2]. Minsk: Navuka i tjehnika; 1993. p. 185–192. Belarusian.